

0. Úvod

V naší diplomové práci se věnujeme tématu ruské pohádky, především pak rozboru její textové podoby.

Ačkoli se na první pohled může zdát, že pohádka v naší době plné shonu, době zahlcené moderní technikou, době uspěchané konzumní společnosti, nemá příliš mnoho co říci, není tomu tak.

Tak jako malé dítě díky svojí upřímnosti a čistotě duše dokáže sdělit mnohé, již zapomenuté pravdy o životě, tak i pohádka má dar oprašovat životní moudra a hodnoty, které z mnoha důvodů upadly v zapomnění. V pohádce tradované po staletí se skrývá studnice moudra našich předků. Nalézáme v ní pradávny boj dobra se zlem, touhu po lásce a štěstí, smutky i radosti lidstva. Jsou v ní ukryty pravdy, které nikdy neztratily a neztratí na významu. Přestože pohádky čteme především našim nejmenším, i my rádi utíkáme do tajů tohoto snového světa, abychom alespoň na chvíli zapomněli na starosti všedního dne.

Je tedy mnoho důvodů k tomu, abychom se pohádkou, jejím původem, zvláštnostmi a samozřejmě jejímu uchovávání jak v ústní, tak především textové podobě, neustále zabývali a hledali v ní inspiraci a odpovědi na naše otázky.

V první části naší práce se nejprve stručně dotkneme základních definic, ať už obecně folklóru, tak i pohádky jako jednoho z nejoblíbenějších a nejrozšířenějších folklórních žánrů, nastíníme historický vývoj pohádky a základní členění pohádkového žánru. To vše se zřetelem právě k pohádce ruské. Z velké části se v této problematice opíráme o práce předního ruského folkloristy V. J. Proppa, ale využíváme i materiálů jiných, především pak ruských badatelů, jako např. N. V. Novikova, N. I. Kravcova, A. N. Afanasjeva a dalších.

Předmětem naší diplomové práce však není „ruská pohádka“ jako taková, ale její textový rozbor. Proto se již v dalších částech této práce podrobněji zabýváme problematikou jazykovědné disciplíny, kterou je *textová lingvistika* (jinými termíny označována též jako *teorie textu* nebo *věda o textu*). Vymezíme si základní pojem *text*, různé přístupy a metody jeho zkoumání.

Konkrétněji se zaměříme na zvláštnosti textu ruské pohádky, jeho specifické rysy, typické právě pro tento druh textu, textovou strukturu či užívání specifických výrazových prostředků právě v tomto druhu literárního folklórního žánru. V problematice textové lingvistiky nám jako odborný materiál poslouží práce a publikace předních českých i zahraničních lingvistů, mezi jinými F. Daneše, M. Hirschové, R. Zimka, M. Grepla, L. G. Babenka, E. E. Anisimové, V. A. Lukina a jiných.

V druhé polovině naší diplomové práce se věnujeme praktickému rozboru, ve kterém se pokoušíme zjištěné přístupy a poznatky z oblasti textové lingvistiky aplikovat na konkrétním materiálu (konkrétním textu) ruské pohádky. V našem výběru jsme nemohli nevybrat text jiného autora, než jakým byl Alexandr Nikolajevič Afanasjev, přední ruský literární vědec, historik a především folklorista, autor bohatého osmisvazkového sborníku ruských národních pohádek. Většina úryvků v naší praktické části pochází z pohádky *Гуси-лебеди*, resp. *Сказка об Иване-царевиче, жар-птице и о сером волке*, obě ze sborníku *Народные русские сказки*. U každého příkladu uvádíme číslo pohádky (pod kterým ji uvádíme v příloze a ze které úryvek pochází) a stranu přílohy (kde se úryvek nachází).

1. Definice folklóru, skladba a klasifikace ruského folklóru

Ve své snaze o definování pohádkového žánru se téměř ve všech zdrojích odborné literatury setkáváme s označením, že se jedná o jeden z nejrozsáhlejších a nejoblíbenějších folklórních žánrů. Proto dříve, než se začneme zabývat pohádkou jako takovou, pokusíme se blíže seznámit se samotným pojmem *folklór*. Uvedeme několik charakteristických rysů a specifik folklórních žánrů a přiblížíme jejich skladbu a obecnou klasifikaci.

1.1. Co je to folklór?

Podle internetové encyklopedie „Wikipedia“ bylo slovo *folklór* (z angl. *folklore*) poprvé použito v r. 1846 anglickým vědcem Williamem Thomsem¹, který chtěl nějakým anglo-saským termínem označit dříve užívaná spojení jako *popular antiquities* či *popular literature*, čili lidové tradice nebo lidové literární památky. V doslovném překladu spojení *Folk-lore* vyjadřuje „lidovou moudrost“. V Rusku se v 19. stol. setkáváme s poněkud šíře interpretovanými slovními spojeními jako *народная словесность* nebo *народная поэзия*. Později začíná být také v ruském jazyce označována lidová tvorba přejetým výrazem *фольклор*.²

Folklórní tvorba podle Všeobecné encyklopedie *vzniká v lidovém prostředí pro jeho potřeby a je v něm mezigeneračně tradována*. Většinou se jedná o tvorbu individuální, ale zároveň anonymní. Za charakteristické rysy folklórních útvarů jsou považovány *nekodifikovanost, synkretičnost, variabilita a poplatnost kolektivnímu vkusu*. Důležitým poznatkem je také skutečnost, že *folklór je dominantně vázán na jazykový a kulturní kontext jeho nositelů, ale jednotlivé žánry, motivy a jiné prvky je možné sledovat napříč kulturami a časem*. [Všeobecná encyklopedie, 1999: 478] V pravém slova smyslu si dnes

---

¹ http://en.wikipedia.org/wiki/William_Thoms

² <http://ru.wikipedia.org/wiki/Фольклор>

pod pojmem *folklór* představujeme všeobecně lidovou tvorbu, mnohdy označovanou jako ústní lidovou slovesnost, uměleckou a kolektivní tvůrčí činnost jednotlivých národů, ve které se odráží jejich životy, názory, ideály. A to ať už se jedná o lidovou poezii (pověsti, vtipy či námi studované pohádky), divadlo (dramatické, satirické či loutkové), lidovou hudbu (zpívanou nebo instrumentální), tak i tanec, architekturu nebo výtvarné umění.

Specifickým rysem folklórních žánrů je taky skutečnost, že jsou psány (mluveny) nikoliv knižním, literárním jazykem, nýbrž živým, hovorovým lidovým jazykem, vyznačujícím se svými lexikálními a zvukovými rysy, včetně přízvků a lidových nářečí.

V lidové poetické tvorbě se také vytvořil specifický systém výrazových prostředků, které nejsou v klasické literatuře obvyklé, nebo se zde vyskytují jen zřídka. Z hlediska ruských pohádek mluvíme o **symbolice obrazů** (*молодец* – «*сокол ясный*», «*сизый селезень*», *девушка* – «*навушка*», «*лебедь белая*», **paralelizmech** (*Едучи путем-дорогою, близко ли, далеко ли, низко ли, высоко ли, скоро сказка сказывается, скоро дело делается, ...* [Пересыпкина, 1983: 128]). Charakteristickým prostředkem jsou také **ustálené epitety**, neboli básnické přívlastky (*серый волк, зеленый луг, темный лес ...*) či používání **zdrobnělých a zněžňujících sufixů** (*головишка, избушка, рыбка, березка*). Často se v pohádkách setkáváme i s krátkými formami přídavných jmen, charakteristickým opakováním předložek, hyperbolou, tautologií a jinými prostředky, které se v klasické literatuře tolik nevyskytují. Kromě specifických prostředků, které jsou předmětem zkoumání textové lingvistiky, a tedy i předmětem naší diplomové práce, se v praktické části ve svých rozborech jistě setkáme i s některými z těchto specifických výrazových prostředků, tolik typických pro nejen ruský pohádkový žánr.

1.2. Skladba a klasifikace žánrů ruského folklóru

Ruská ústní lidová slovesnost má za sebou dlouhou cestu historického rozvoje a všestranně odráží životy mnoha pokolení ruských národů. Žánrová skladba ruského folklóru je velmi bohatá a rozmanitá. Její součástí jsou jednak žánry, se kterými se setkáváme i ve folklóru mnoha jiných národů (jako např. pohádky, přísloví, hádanky aj.), ale také žánry, které se v ústní lidové slovesnosti jiných národů nevyskytují (byliny, častušky aj.).

Při klasifikaci folklórních žánrů je třeba vzít v úvahu, že se ve folklóru, stejně jako v literatuře, užívají dva druhy projevu – básnický a prozaický, proto je třeba mezi epickými folklórními žánry rozlišovat poetické druhy (byliny, historické písně, balady) a druhy prozaické (pohádky, legendy, pověsti).

S dalším možným způsobem klasifikace folklórních žánrů přichází na stránkách internetové encyklopedie „Krugosvet“ L. Polikovskaja, když zmiňuje členění na: [www.krugosvet.ru]³

- žánry produktivní – do kterých mohou spadat i nová díla (mezi tuto skupinu folklórních žánrů můžeme zařadit častušky, přísloví, měšťácké písně, anekdoty nebo různé druhy dětského folklóru),
- žánry neproduktivní – žánry, které se už dále nerozvíjejí (staré lidové pohádky, historické písně, byliny).

S asi nejucelenější klasifikací jednotlivých druhů folklórních žánrů jsme se setkali u Kravcova, který danou klasifikaci staví jednak ve vztahu folklórního žánru k tehdy prováděným tradičním obřadům, jednak ve vztahu slovesného textu ke zpěvu a pohybu. V tomto členění tedy dělíme folklórní žánry dle následujícího schématu: [Кравцов, 1983: 10]

---

³ <http://www.krugosvet.ru/articles/118/1011810/1011810a1.htm>

1. Obřadní poezie – která se dále rozděluje dle:
  - a) ročního období (zimní, jarní, letní, podzimní),
  - b) typu obřadu (při narození, svatbě nebo pohřbu),
  - c) do třetí skupiny obřadní poezie jsou zahrnuty různé typy zařkávadel

2. Neobřadní poezie:
  - a) epické prozaické žánry
    - i. pohádky
    - ii. pověsti
    - iii. legendy
  - b) epické poetické žánry
    - i. byliny
    - ii. historické písně (především ty starší)
    - iii. baladické písně
  - c) lyrické prozaické žánry
    - i. písně se sociální tematikou
    - ii. milostné písně
    - iii. rodinné písně
    - iv. malé lyrické žánry (častušky, nápěvy apod.)
  - d) malé nelyrické žánry
    - i. přísloví
    - ii. pořekadla
    - iii. hádanky
  - e) dramatické texty a dějství
    - i. maškary, hry, kolové tance
    - ii. divadelní hry.

2. Definice, vývoj a dělení pohádek

2.1. Definice pohádky

Pohádka je prozaickým žánrem epiky. Má nejčastěji lidový původ. Vyznačuje se nevelkým rozsahem a tématicky čerpá z neskutečného, vymyšleného světa. Má charakteristickou kompozici, na děj mají vliv nadpřirozené bytosti, ale dobro vždy triumfuje nad zlem. Toto jsou nejběžnější znaky, které se nám nejrychleji vybaví pod termínem *pohádka*.

Ve velké sovětské encyklopedii je pohádka definována jako *один из основных жанров народного устнопоэтич. творчества. Jedná se о преимущественно прозаический художественный рассказ волшебного, авантюрного или бытового характера.* [Большая советская энциклопедия, Том 39, 1956: 198]

Pohádková imaginace vytváří odlehlý kouzelný svět, který se vymyká všem přírodním zákonitostem. Zpravidla je rovněž izolována od vnějšího kontextu společensko-historické reality, a vytváří tak svůj vlastní autonomní řád. Odehrává se v jakési bezčasové věčnosti, v geograficky neurčeném prostředí. Pohádka se tedy tímto odlišuje od jiného fantaskního žánru lidové epiky, a to od pověsti, která mívá reálné jádro a časoprostorové zakotvení ve světě.

Благодарнѣ сепѣті мысленкы се животем, жеž нам уможňuje видѣт в бѣжнѣ вшедности необычѣйную, „kouzelnou“ подстату свѣта, который нас обклопуе - в том же сила, которой похádка působí на чтенáре. [Nagiškin, 1953: 5] Podle Dmitrije Nagiškina, který se zabýval teorií pohádek, je však tento žánr, přes veškerou jeho fantastičnost, pevně zakotven ve skutečné realitě. Typické pohádkové motivy mají vždy nějakou souvztažnost k realitě, která si vynutila pozornost lidí. Ve své knize „O pohádce“ uvádí příklad „domečku na kuřích nožkách“, jehož odraz v realitě nacházíme v obydlích,

postavených na modřínových či borových pařezech, které svými kořeny mohou vzbuzovat představu kuřích nožek.

Pohádka se tedy vyznačuje schopností vyjadřovat jakousi skrytou vnitřní sílu věcí a jevů pomocí symbolických obrazů. Obvyklé jevy, předměty či bytosti mění v něco neobvyklého, zvláštního a kouzelného.

2.2. Ruská pohádka v historických souvislostech

Pohádka je rozšířena po celém světě. Neexistuje národ, který by ji neznal. Pohádku znaly všechny kulturní národy dávnověku – vyprávěly si ji lidé ve starobylé Číně, Indii, Egyptě i v období Antiky. Uvedme např. *Pohádky Tisíce a jedné noci* – dílo známé Arabům již v 9.stol. Neobyčejným pohádkovým bohatstvím se pyšní také národy osídlující asijskou část Ruska - Tádžikové, Uzbekové, Burjati a mnoho dalších, a také národy Povolží a evropského severu. Arménské a gruzínské pohádky, stejně jako pohádky druhých kavkazských národů, jsou proslaveny po celém světě.

Dle významných folkloristů patří ruská pohádka mezi nejstarší žánry ruského folklóru vůbec. Mezi ty úplně nejstarší řadíme obřadní písně, zaříkávadla, hádanky, přísloví, následují pohádky, byliny, později se vyskytují historické písně, zejména pak ty lyrické, mezi nejnovější folklórní žánry pak můžeme zařadit např. častušky

V ruské středověké literatuře se ještě příliš často neseťkáváme s pohádkovou tematikou. Jen v ojedinělých případech pronikají pohádkové motivy do běžné literatury. K takovým můžeme například přiřadit pověst z 15. stol. *О князе Петре и девице Февронии*, jednu z nejkrásnějších pověstí nejen ruské, ale i světové literatury. Mluvíme sice o staré náboženské pověsti, která je však celá protknuta pohádkovými motivy.

[Пропп, 2005: 8]

Se slovem *сказка* ve významu k určitému druhu lidové poezie se poprvé setkáváme v pramenech ze 17. stol. – v listině Verchoturského vojvody jsou odsuzováni lidé, kteří *сказки сказывают небывалые* (vyprávějí nevidané pohádky). [Ведерникова, 1975: 3] To však samozřejmě neznamená, že dříve žádné pohádky neexistovaly, jen se v historických pramenech vyskytují pod jiným termínem.

Termínu *сказка* předcházelo slovo *баснь* nebo *байка*, od slovesa *баять*, což znamená mluvit – odtud i *бахарь* – vypravěč. (Termíny *баснь* či *байка* se v obecném smyslu slova „pohádka“ dochovaly např. v polském, částečně i v ukrajinském jazyce dodnes.) První zmínky o *байках* a *бахарях* sahají do 12. stol, kdy byli při zavádění křesťanství na Rusi tvrdě odsuzováni pohané, kteří vykládají nesmyslné *басни*. K 12. stol. sahají také první zmínky o zvyklostech vyprávět *басни* před spaním. [Ведерникова, 1975: 3 - 4]

V literatuře se poprvé s lidovou pohádkou jako takovou setkáváme ve vyprávěních cizinců. Jeden z takových zápisů sahá do 16. stol. Tehdy zapsal italský historik Pavel Iovij Novokomskij z vyprávění Dimitrije Gerasimova – jednoho z účastníků vyslanectví cara Vasilije Ivanoviče na své pouti za papežem Klimentem do Říma – pohádku *Про поселянина и медведицу*. [Новиков, 1971: 7 – 8]

V roce 1671 uveřejnil britský lékař Samuel Collins, který působil 9 let na dvoře cara Alexeje Michajloviče, knihu s názvem *On the present state of Russia*. Autor v této knize popisuje život v Rusku, zmiňuje se o lidových obřadech, zvyklostech, náboženství, a připojuje také lidové legendy a dvě pohádky, jejichž hlavním hrdinou je car Ivan Hrozný. [Ведерникова, 1975: 5]

V 17. stol. se kromě běžné literatury objevují i některé překlady různých pověstí. Původně dobrodružné romány, které se staly oblíbeným čtením v chalupách měšťské chudiny, drobné šlechty či mezi kupci, se začaly rozšiřovat po území celé Rusi, postupně

byly dotvářeny folklórními motivy, až získávaly podobu kouzelných pohádek, ve kterých je známe dosud. Ještě dnes se na vesnicích můžeme setkat s pohádkami *О Бове* nebo *О Еруслане*, které jsou mezi lidem spojovány s ruskými careviči. [ib.: 6]

Lidové pohádky se až do 18. stol. rozšiřovaly prakticky ve všech vrstvách ruské společnosti. Pohádkami obveselovali děti, vyprávěly se v práci, v rolnických chalupách, zájezdních hostincích či na carských dvorech. Avšak největší oblibě se pohádky těšily mezi prostým lidem. Vesničtí rolníci, řemeslníci či vojáci se stali nejen posluchači, ale i samotnými tvůrci pohádek. Právě to bylo to prostředí, ve kterém se lidové tradice, včetně pohádek, nejvíce dochovaly, či dokonce autorsky vytvářely.

Ke konci 18. stol. už se začínají hojně objevovat různé publikace, kde se společně s překládanými pověstmi objevují i díla, napsaná v duchu rytířských románů na témata ruských bylin a pohádek. Takovéto sborníky často obsahovaly i různá převyprávění původních lidových pohádek (např. sborník V. Levšina. *Русские сказки* z let 1780 – 1783). V této tradici v podstatě pokračují publikované sborníky z počátku 19. stol., z nichž můžeme připomenout např. sborník B. Bronicyna *Русские народные сказки* z r. 1838 nebo stejnojmenný sborník I. P. Sacharova z r. 1841. [Ведерникова, 1975: 7]

Avšak za asi nejvýznamnější a nejpřínosnější počín v oblasti folklórního sběratelství, zejména pak co se ruské pohádky týče, můžeme považovat sborník A. N. Afanasjeva. Tento významný ruský historik, lit. vědec a především folklorista se nechal inspirovat světově známým souborem pohádek bratří Grimmů, výsledkem čehož bylo vydání rozsáhlého osmisvazkového souboru *Русские народные сказки* z let 1855 – 1864, který obsahuje pohádky ze všech koutů ruských zemí. [Кравцов, 1983: 99] Afanasjev při redigování svého díla přistupoval k publikovaným textům se snahou co možná nejméně svými redakčními úpravami pozměnit původní podobu, styl a charakter pohádkového textu.

2.3. Dělení pohádek

Pohádka se vyznačuje různými žánrovými odlišnostmi. V naučné literatuře se setkáváme s různým výkladem definice a s různým rozdělením pohádkového žánru. Snahy o rozčlenění druhů ruské pohádky a vymezení jejich klasifikace mají počátek už v první polovině 19. stol., kdy I. P. Sacharov rozdělil pohádky podle charakterů jejich hrdinů (pohádky o bohatých, hlupáčcích, chytrácích, podivínech aj.). Ale vzhledem k tomu, že různé typy těchto hrdinů se mohly objevovat v jedné a téže pohádce, a také proto, že Sacharov opomněl velkou skupinu pohádek o zvířatech, nebylo jeho členění nikterak vědecky přijato. [Kravcov, 1983: 99]

Ve sborníku A. N. Afanasjeva *Народные русские сказки* (díl 1 – 3) jsou pohádky rozděleny do tří skupin:

- a) Pohádky o zvířatech,
- b) Kouzelné pohádky,
- c) Pohádky ze života.

S podobným rozdělením pohádek se můžeme setkat i u E. V. Pomerancevoj, která však ke svému členění přidává i skupinu dobrodružně-novelistických pohádek. [www.krugosvet.ru]⁴

K Afanasjevovu členění se přiklání i Vladimir Jakovlevyč Propp, jedna z nejvýznamnějších osobností nejen ruské, ale i světové folkloristiky. Přestože lze podle něj rozdělit pohádky do mnoha podskupin, odlišujících se od sebe více či méně svou charakteristikou, je možné pohádky členit do 4 hlavních skupin, a sice na: [Пропп, 2005: 8]

- a) Pohádky o zvířatech,
- b) Pohádky kouzelné,

---

⁴ <http://www.krugosvet.ru/articles/109/1010907/1010907a1.htm>

- c) Pohádky novelistické,
- d) Pohádky kumulativní.

Jak ve svých pracech píše nejen Propp, ale i jiní významní folkloristé, je velice obtížné vymezit přesnou hranici při klasifikaci pohádkového žánru. Typickým příkladem mohou být kouzelné či kumulativní pohádky, v nichž velkou roli hrají právě zvířata. Zároveň se setkáváme s původně kouzelnými pohádkami, které postupem času ztrácely své kouzelné prvky a stávaly se z nich novelistické pohádky.

3. Textová lingvistika

Jak vyplývá z názvu naší práce, předmětem jejího zkoumání není ruská pohádka jako folklórní žánr, ale především její textově-lingvistická analýza. V následujících kapitolách se proto budeme zabývat především problematikou, která je předmětem poměrně mladé jazykovědné disciplíny - textové lingvistiky. Seznámíme se s různými přístupy a pohledy na vývoj tohoto vědního oboru, podrobněji se zaměříme na výklad termínu *text*, jakožto objektu jejího zkoumání. Detailněji se pokusíme obeznámit se základními pojmy textové lingvistiky (resp. syntaxe textu), jako jsou např. koheze, koherence (a jejich formální prostředky) nebo koreference, a ve svých zkoumáních se budeme zabývat textovou strukturou, členěním textu, jeho základními jednotkami.

V praktické části se pokusíme všechny teoretické úvahy a poznatky aplikovat na textech již zmíněných ruských pohádek ze sborníku A. N. Afanasjeva, a sice pohádek *Гуси-лебеди*, resp. *Сказка об Иване-царевиче, жар-птице и о сером волке*. V některých příkladech využijeme také textů pohádek *Шабарша*, *Лиса-исповедница* a *Ведьма и солнцева сестра*.

3.1. Charakteristika textové lingvistiky, její vývoj

V případě textové lingvistiky (dříve označované jako syntax textu, gramatika textu, věda o textu nebo teorie textu), se jedná o „poměrně mladou“ jazykovědnou disciplínu, která se začala výrazně rozvíjet až na přelomu 60. a 70. let minulého století.

V těchto letech si někteří lingvisté začali uvědomovat, že jazykovědné bádání nemůže končit u „věty“, jakožto do té doby maximální jednotky jazykového systému, ale že je potřeba jít ve zkoumání až za hranice věty. Na významu získávají disciplíny, které se zabývají takovými oblastmi, jako je nadvětná (textová) syntax, hypersyntax aj. A věta,

jako maximální jazyková jednotka, začíná být chápána i jako minimální jednotka řeči (promluvy). [Zimek, 1988: 73 – 74]

Tehdy se také, jak píše O. I. Moskaľskaja, objevují první základní teze, které vyzdvihují důležitost textové lingvistiky, jakožto samostatné lingvistické disciplíny, a sice:

1. Základní jednotkou řeči (promluvy), vyjadřující konečnou výpověď, není věta, ale text; věta - vyjádření je pouze dílčím jevem, zvláštním druhem textu. Text je nejvyšší jednotkou na úrovni syntaxe.
2. Základem konkrétních jazykových vyjádření – textů – jsou obecné principy jejich skladby. Text není chápán pouze jako jednotka řeči (promluvy), ale také jako jednotka jazyková.
3. Stejně jako jiné jazykové jednotky, i text je součástí jazykového znakového systému.
4. K tomu, abychom mohli chápat text jako zvláštní druh jazykové a řečové jednotky, je potřeba vytvoření zvláštní lingvistické disciplíny – a sice „textové lingvistiky“. [Moskaľskaja, str. 9]

Jak ve své stati píše J. Černý, v průběhu poměrně krátkého vývoje této jazykovědné disciplíny došlo k několika změnám v jejích metodách a cílech. Z počátku bylo využíváno tzv. textové gramatiky s cílem *sledovat souvislosti mezi gramatickými jevy nikoli už jen v rámci věty, ale v rámci větších celků*. O něco později začalo být zohledňováno i hledisko pragmatické a také psychologické a sociologické faktory, které ovlivňují význam jednotlivých výpovědí. [Černý, 1990: 7 - 8]

S postupným rozvojem této jazykovědné disciplíny se již v odborných publikacích postupně formulují principy textové koherence, podrobně jsou popsány rysy lexikální

a gramatické koheze, jsou vypracovány principy rozčlenění textových jednotek, v textech jsou podrobně ukazovány tématicko-rematické jevy aj.

Dle Mluvnice češtiny [dále „MČ (3)“] patří k dosavadním cenným výsledkům teorie textu *vypracování katalogu jevů, resp. prostředků výstavby textu, které není možno adekvátně interpretovat pouze na pozadí větného celku.*“ Za specifické prostředky výstavby textů („nadvětné“) pak můžeme považovat zájmena a zájmenná příslovce ve funkci odkazovací (anaforické i kataforické), pak také nejrůznější typy konektorů (vedle spojek také spojovací výrazy, uplatňované především na hranicích textových jednotek, některé typy částic či větných adverbíí), nebo také různé typy konvencionalizovaných konstrukcí, někdy izolovaných a nezačleněných do věty (jako např. oslovení, pozdravy, ale i fixované formule, jimiž se začínají nebo končí určité typy textů a se kterými se jistě v našich pohádkových textech setkáme). [MČ (3), 1987: str. 623]

3.2. Vztah textové lingvistiky k ostatním společenskovědním oborům

Podle M. Hirschové můžeme zjednodušeně konstatovat, že textová lingvistika je nejsilněji propojena s takovými společenskovědními disciplínami, jako jsou stylistika, rétorika, teorie společenské komunikace, teorie řečových aktů, sociolingvistika a psychologie [Hirschová, 1989: 10].

Nejzřetelněji to vidíme zejména u stylistiky a rétoriky, tedy disciplín, které *zkoumají více či méně kompaktní promluvové útvary, jež představují jediný celek vytvořený k určitému cíli (s určitou funkcí). Ukazují principy výstavby takových celků a jazykové prostředky, jichž se při výstavbě užívá.* Z tohoto pohledu si stylistika všímá především variability a proměnlivosti jednotlivých jazykových jevů, rozhodování autora mezi nimi. Současná rétorika je podle lingvistů k poznání zákonitostí vytváření různých typů textů blíže, a to proto, že více bere v úvahu i hledisko psychologické a sociologické. A kromě

textové lingvistiky jako takové má rétorika blízko i k další námi zmíněné disciplíně, a sice teorii řečových aktů, která zkoumá veškeré jazykové výpovědi jako produkt řečového chování. Konečně poslední námi jmenovaná disciplína – teorie společenské komunikace, se, stejně jako teorie textu, zabývá přenosem informací, sdělováním obsahů a obě také využívají poznatků ze sociologie a psychologie. [ib.: 10 - 12]

Z těchto uvedených skutečností a vyjmenovaných disciplín je proto zřejmé, že textová lingvistika jako jazykovědná disciplína vyžaduje narozdíl od jiných jazykovědných oborů mnohem komplexnější přístup.

3.3. Hlavní úkoly textové lingvistiky

Úkolem textové lingvistiky (dle lingvisty T.A. van Dijka „vědy o textech“) je komplexně popsat a vysvětlit různé aspekty komunikace, zvláště pokud jde o užívání jazyka, k čemuž využívá již získaných výsledků jednotlivých speciálních disciplín. Van Dijk poukazuje na fakt, že stejnou úlohu plní svým způsobem i jazykověda jako taková, ta však, jak jsme se již zmínili, končí svou analýzu u věty a *nezabývá se rétorickými, stylistickými, literárními, argumentačními či narativními strukturami textu*. Zatímco textová lingvistika vychází z předpokladu, že užívání jazyka, verbální komunikace a interakce se dějí ve formě textů. [Nekvapil, 1982: 231 - 232]

Jedním z hledisek, na které se zaměřuje bádání textové lingvistiky, jsou pravidla a způsoby tvoření textů, jejich výstavby a užívání specifických prostředků textu, o kterých píše F. Daneš, a o kterých jsme se již zmínili v této kapitole výše.

Druhé hledisko textové lingvistiky se zaměřuje na užití a skladbu jednotlivých textů v různých situacích a komunikativních kontextech, přičemž text je sledován z hlediska komunikativního, tj. z hlediska předání konkrétní informace.

V neposlední řadě je úkolem textolingvistické analýzy najít v jazykových materiálech takové strukturní části, ze kterých se skládá celý text. Proto se textová lingvistika zaměřuje na klasifikaci textů na základě charakteristik, které jsou společné pro texty různých délek, žánrů, stylů či obsahů. [Zimek, 1988: 75]

4. Pojem „text“, charakteristika a hlavní znaky textu, přístupy k jeho zkoumání

Pokud hovoříme o textové lingvistice, měli bychom si vymezit samotný termín „text“, který je objektem jejího zkoumání. Uvedeme některé výklady a definice tohoto pojmu ze statí lingvistů a pokusíme se vyjmenovat jeho základní znaky.

4.1. Pojem „text“

Akademický slovník cizích slov definuje text jako *obsahově i formálně relativně celistvý, uzavřený, spojitý útvar znakové povahy, výsledek záměrné komunikační aktivity jedince nebo partnerů v určité situaci s určitým komunikačním cílem a ztělesňující v sobě zároveň kreativní proces jeho tvorby: mluvený, psaný, tištěný text; mnohojazyčný text; kanonický text.* [Akademický slovník cizích slov, 1998: 761]

V soudobé lingvistice můžeme textu dle českého jazykovědce K. Hausenblase přiřadit následující významy:

- 1) Písemný verbální výtvar řečové aktivity;
- 2) Jazykový komunikát, který je zde chápán jako jazykový projev, promluva či zpráva, ať už písemná či ústní;
- 3) Jakýkoli komunikát, i nejazykový, např. hudební skladba;
- 4) Řeč, jazykový proces, manifestace jazykového systému (parole);
- 5) Text jakožto souhrn všech řečových výtvarů (kombinace 2. a 4.);

- 6) Souhrn všech výtvorů komunikativní povahy, i neverbální (kombinace 2., 3., 4.); (cit. podle [Hirschová, 1989: 5 - 6])

Jak je uvedeno výše, mohou být texty provázeny také nejazykovým chováním mluvčích (kromě jiného i gesty a mimikou), někdy se v lidské komunikaci setkáváme s využitím pouze prostředků nejazykových (užívání informačních tabulí apod.).

Z pohledu textové lingvistiky a z pohledu naší problematiky rozboru textu se stejně jako M. Hirschová přikláníme v chápání pojmu a termínu text k variantě 2., neboť *text je pro nás především jednotka (různě rozsáhlá), vymezená a určená svou sjednocující funkcí komunikativní. Kromě této sjednocující funkce je ovšem nezbytná i soudržnost obsahová, popř. určitý, pro daný typ textu specifický způsob organizace obsahu a vyjádření této obsahové soudržnosti formálními prostředky.*[ib.: 6]

V souladu s touto funkcí soudržnosti uvedeme ještě výklad pojmu text podle M. Grepla a jeho Příruční mluvnice češtiny, na základě které můžeme texty charakterizovat jako *celistvé (komplexní) a zpravidla též soudržné (koherentní) jazykové útvary, jejichž prostřednictvím mluvčí realizuje různé komunikační cíle. Vyznačují se jistým obsahem a vždy též jistou funkcí.* [Grepl, 2001: 652]

4.2. Hlavní znaky textu

S asi nejkompexnější analýzou základních textových charakteristik se setkáváme v příručce Úvod do textové lingvistiky (autorů W. Dresslera a R. de Beaugrande), o kterou se ve svých publikacích opírají také F. Daneš a M. Hirschová, a sice s uvedením sedmi základních charakteristik, podle kterých můžeme daný útvar označit jako text, které činí text textem, a které určují jeho textualitu. Mezi těchto sedm specifických rysů patří:

- 1) *situativnost*, neboli zapojení textu do jistého situačního kontextu, které ovlivňuje jak jeho formální vlastnosti, tak jeho interpretaci,
- 2) *intertextovost*, neboli vázanost textu na obecné vědomosti, hodnoty, reálné texty (např. různé narážky, parodie, parafráze apod.),
- 3) *intencionálnost*, neboli zaměření textu k jistému obsahu a cíli,
- 4) *akceptabilita*, neboli přijatelnost textu pro adresáta (která je však ovlivňována faktory sociální nebo kulturní situace nebo zařazením komunikačního cíle na stupnici hodnot),
- 5) *informativnost* – text musí být informativní (míra sdělnosti závisí na tom, nakolik je sdělená událost očekávaná nebo neočekávaná, předem známá nebo neznámá),
- 6) *koherence*, neboli soudržnost textu (jedná se zejména o obsahovou a smyslovou stránku textu),
- 7) *koheze*, neboli spojitost textu (realizována jak gramatickými, tak i lexikálními prostředky).

Podle jednotlivých typů textů se některé z uvedených rysů vyskytují častěji, jiné zůstávají v pozadí. [Grepel, 2001: 652 - 653]. V některých odborných publikacích se setkáváme s poněkud odlišnější charakteristikou hlavních příznaků a kategorií textu. I. R. Galperin např. ve své publikaci *Текст как объект лингвистического исследования* uvádí kategorie «*информативности, членимости, когезии, континуума, интеграции, модальности*». (cit. podle [Vobořil, 2002: 77])

Podle M. Hirschové existují různé typy klasifikací, které mají za úkol uvést základní textové charakteristiky, mezi těmito však vyčleňuje *několik základních rysů „textovosti“*, které se ve všech klasifikacích opakují, a sice *soudržnost formální, sémantická a funkční*

a vázanost na situační (jazykové i mimojazykové) faktory. Zbylé z uvedených rysů jsou z těchto čtyř buď nějakým způsobem vyvozeny, nebo s nimi souvisejí (či je nějak rozšiřují). [Hirschová, 1989: 15 - 18]

4.3. Dvoji základní pojetí textu

V různých textově-lingvistických statích se setkáváme se dvěma odlišnými základními přístupy, s jejichž pomocí je možné specifikovat jeho charakteristické rysy. Jeden z těchto přístupů vychází ze základních textových jednotek a snaží se vystihnout, jak z nich vzniká text. Druhý naopak vychází od textu jako celku a je orientován k řečovému jednání. První z přístupů je označován jako **propoziční** (jinde též uváděný jako strukturní, hypersyntaktický přístup), druhý budeme označovat jako **komunikativní** (neboli procesuální, funkční)

4.3.1. Přístup propoziční

Jak jsme se již zmínili, jedná se v tomto případě o takový přístup, který *vychází od elementárních textových jednotek a snaží se postihnout, jak z nich vzniká text*. Hlavní pozornost tohoto přístupu je pak věnována syntaxi textu, *tj. způsobům a prostředkům propojenosti tzv. elementárních textových jednotek (textémů) čili vět a jejich částí v souvětí a textu*. [Grepl, 2001: 652] Mezi takové prostředky můžeme například zařadit užívání pronominálních výrazů :

*«В некотором было царстве, в некотором государстве был-жил **царь**, по имени Вислав Андронович. У него было три сына царевица.» (2; s.70)*

U tohoto přístupu se setkáváme se zkoumáním takových jevů, které jsou souhrnně označovány jako **textová koherence** (soudržnost textu na rovině sémantické) a **textová koheze** (vyjadřovací prostředky formální soudržnosti). Těmto prostředkům se budeme

podrobněji věnovat v následujících kapitolách, stejně jako v praktické části naší diplomové práce. Setkáme se také s **koreferencí** (neboli označováním jednoho a téhož objektu na různých místech v textu) a specifickými koreferenčními prostředky, jako jsou prvky **anaforické** (odkazující dozadu) a prvky **kataforické** (odkazující dopředu). [Hirschová, 1989: 15 - 18] Vedle právě zmíněných anaforických a kataforických elementů bylo v tomto přístupu zjištěno mnoho dalších jazykových jevů, které svou povahou překračují hranice věty. K takovým prvkům, jež odkazují na informace, které jsou poskytovány kontextem dané věty, patří např. *zájmena, zájmenná příslovce, pronominální výrazy* apod.

4.3.2. Přístup komunikativní

Jedná se o zcela opačný přístup v badatelském zkoumání textu, který vychází od textu jako celku, a který se *zaměřuje na skutečnost, že textem mluvčí realizuje různé cíle. Do popředí se tak dostává vázanost textu na jistou komunikační situaci, mluvčího a účel.* [Grepl, 2001: 652]

Tento přístup vychází ze skutečnosti, že jazyk existuje ve formě komunikátu a má komunikační funkci. U jazykové komunikační činnosti je tedy nutno hledat její motivy a cíle. Cílům komunikace se pak podřizuje výběr řečnických prostředků a výrazů. M. Hirschová zjednodušeně označuje tento přístup jako *postup od celku k jednotlivostem*.

V současné době převládá v oblasti bádání o textu spíše komunikativní přístup. M. Hirschová však poukazuje na fakt, že není prospěšné dívat se na oba přístupy jako na neslučitelné a odlišné, neboť *pro získání relativně celistvého obrazu textu/komunikátu je samozřejmě nutný přístup komplexní.* [Hirschová, 1989: 13 - 15]

4.4. Základy propozičního přístupu k textu

V následujících kapitolách se blíže seznámíme se specifickými prostředky z hlediska propozičního přístupu k textu. Podrobněji si ukážeme význam syntaktického členění textu, uvedeme charakteristické prostředky textové koheze a koherence, zaměříme se na funkci konektorů a budeme se věnovat problematice tematických posloupností.

4.4.1. Syntaktické členění textu

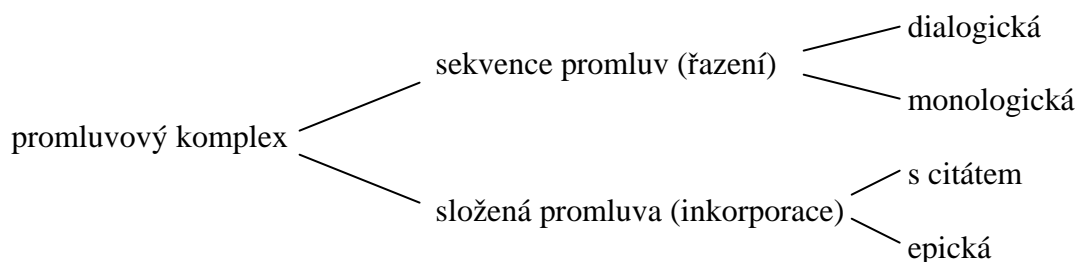
K tomu, abychom pochopili podstatu členění textu, je potřeba si nejprve objasnit termíny, jakými jsou *výpověď*, *promluva a komunikát*. Problematikou syntaktického členění textu se podrobně zabýval J. Hrbáček, proto při výkladu těchto termínů vycházíme z jeho publikace „Nárys textové syntaxe spisovné češtiny“. Zde **promluvu** označuje jako *druh komunikátu, který je tvořen minimálně jednou výpovědí (jednovýpovědní promluva)*, zpravidla se však *skládá z více výpovědí (vícevýpovědní promluva)*. Promluva může mít buď mluvenou (ústní) nebo písemnou formu. Podle J. Hrbáčka můžeme promluvu charakterizovat jako *jednotku komunikace (komunikační řečovou jednotku) tvořící relativně samostatný obsahově-sémantický celek se souvislou strukturou (mluveným nebo psaným textem)*. [Hrbáček, 1994: 37] Zároveň je potřeba rozlišovat promluvu a **promluvení**, které bývá zpravidla realizační formou promluvy. J. Hrbáček charakterizuje promluvení jako *to, co souvisle vyjádří jeden mluvčí (promluvení je tvořeno jednotou mluvčího a času)*. V dialogickém textu je promluvení označováno jako *replika*. Tyto dvě jednotky však nemusí splývat – jedno promluvení může zahrnovat více než jednu promluvu (v případě, že mluvčí změní téma), a naopak jedna promluva může být realizována více promluvenými (kdy jeden promluvu začne, a druhý ji dokončí).

Kromě promluvy se u J. Hrbáčka setkáváme také s termínem *výpověď*, která je považována za základní stavební prvek textu promluvy. Je charakterizována jako *elementární komunikativní jednotka promluvy (potenciální promluva) mající zpravidla nějaký obsah s komunikativní (výpovědní) funkcí, která musí být vymezena primárně obsahově a svou funkcí, nikoli zvukově nebo graficky*. Tato jednotka promluvy pak může mít podobu samostatné jednoduché věty, formu složené věty, formu nevětnou apod. J. Hrbáček se ve své práci podrobně zabývá celou řadou výpovědních spojení, mezi kterými rozlišuje *výpovědní spojení (ve formě souvětí)*, *výpovědní celky (složitě)*, *výpovědi s výpovědní vsuvkou*, *výpovědní bloky a promluvové úseky (odstavce, kapitoly)*. [Hrbáček, 1994: 44-81]

Promluva však není nejvyšším druhem komunikátu, jednotlivé promluvy jsou spojovány na základě určitých mezipromluvových vztahů do vyšších komunikačních celků. Tyto celky můžeme podle J. Hrbáčka rozdělit do dvou základních skupin, a sice na: 1) **promluvový soubor** a 2) **promluvový komplex**. *Promluvové soubory* jsou tvořeny několika promluvami, které jsou propojeny paradigmatickými vztahy. Netvoří jeden text, jsou výsledkem jednoho promluvení. Jedná se většinou o promluvy se stejnou komunikační funkcí, tvořící jeden uspořádaný celek. Od jednoduchého spojení promluv se promluvový soubor liší svou jednotou, např. autora, stylu, jazyka, času nebo prostoru.

Narozdíl od promluvových souborů jsou *promluvové komplexy* tvořeny několika promluvami, spojenými syntagmatickými vztahy. J. Hrbáček klasifikuje promluvové komplexy podle dvou základních typů mezipromluvových syntagmatických vztahů, kterými jsou vztahy sekvenční a vztahy inkorporace. Na vztazích sekvenčních (primárně lineárních) jsou založeny *sekvence promluv* (které dále můžeme rozdělit na sekvence dialogické a monologické), na vztazích inkorporace (včleňování) jsou založeny *složené promluvy* (dále členěny na promluvy s citáty a promluvy epické).

Graficky si členění promluivového komplexu podle J. Hrbáčka můžeme zjednodušeně znázornit takto:

V sekvenci dialogické jsou promluivy propojeny pomocí vztahů stimulu a reakce, které vytvářejí jeden text (podstatou rozhovoru je vzájemné reagování účastníků na sebe), monologické sekvence jsou založeny na vztahu navazování promluiv a asociaci (mohou být jednotextové i vícetextové)

Z výše uvedeného členění je patrné, že analyzované pohádkové texty můžeme zařadit mezi sekundární promluivový komplex. Jedná se o *složenou promluivu epickou*, kdy jsou jednotlivé dílčí promluivy rozčleněny autorem. Jde o inkorporaci promluiv, kde jsou do rámcové promluivy vypravěčovy začleněny promluivy jednotlivých postav, o kterých se vypráví, které jsou účastníky děje. Dílčí promluivy ve složené promluivě můžeme dle J. Hrbáčka rozdělit do následujících podskupin: [Hrbáček, 1994: 112-113]

- a) podle funkce – z tohoto hlediska rozlišujeme 1) promluivu vypravěče a 2) promluivu postavy;
- b) podle realizace – promluiva může být 1) vnější řečí (monologem), 2) vnitřní řečí (vnitřním monologem), 3) složitějším útvarem z monologických projevů – dialogem – ten je včleněn do složené promluivy epické;

c) podle formy reprodukce:

- u vypravěče může být promluva reprodukována 1) v er-formě (vypravěč je anonymní, „vševědoucí“) nebo 2) v ich-formě – kde vypravěč buď splývá s postavou (vypravěč personální) nebo stojí mimo děj (vypravěč autorský)
- u promluv postav může být promluva reprodukována ve formě 1) přímé řeči, 2) neznačené přímé řeči (nevlastní) nebo 3) polopřímé řeči;

d) podle vzájemného vztahu promluvy vypravěče a promluvy postav – oba typy promluv mohou být vzájemně odlišené nebo přiblížené.

Vzhledem k charakteru analyzovaného druhu textu se zaměřujeme na detailnější teoretické poznatky, týkající se složené promluvy epické, proto se také zmíníme o důležitém prostředku, který se v této promluvové struktuře často vyskytuje, a sice o **uvozovacích větách**. Tyto věty *jsou součástí promluvy vypravěče, které mají speciální funkci signalizovat mluvní (nebo myšlenkovou) aktivitu postavy*. [Hrbáček, 1994: 121] Tyto uvozovací věty mohou předcházet řeči postavy, nebo za ní mohou následovat (příp. mohou být do řeči postavy vloženy). Zejména v dialogu se většinou setkáváme s uvozením promluvy ex post (příp. s žádným uvozením), čímž není narušen bezprostřední vztah promluv v dialogu. V případech, kdy se v dialogu vyskytuje větší množství postav, nám uvozovací věty slouží také jako identifikátory mluvčího. V neposlední řadě mohou uvozovací věty explicitně informovat o komunikační funkci vložené promluvy.

Z výše uvedeného členění promluv vyplývá, že se v našich textech setkáváme se dvěma druhy promluv, a sice s promluvou vypravěče a promluvou postav. Promluvy postav se nám v pohádkových textech ve většině případů vyskytují v dialogické sekvenci promluv, proto se závěrem této kapitoly, věnované syntaktickému členění

textu, zmíníme o **dialogu** jako takovém. L. Vobořil reprodukuje členění podle O. Müllerové, která se ve svých pracích zabývala právě problematikou dialogu, podle kterého můžeme *dialog rozdělit na prvotní (spontánní) a druhotný (uměle vytvořený jedním autorem uměleckého díla)*. (cit. podle [Vobořil, 2007: 61]) Za dialogický pak O. Müllerová považuje *text, který vzniká v situaci, v níž jsou partneři ve vzájemném osobním styku (vyjma telefonického rozhovoru) a v rozhovoru na sebe vzájemně svými replikami reagují*. Za základní podmínky pro vznik dialogického textu pak považujeme *vzájemné verbální reagování partnerů, jednotu místa a času a obsahová návaznost replik jednotlivých partnerů*. [Müllerová, 1981: 283]

Základní jednotkou dialogického textu je podle O. Müllerové [ib: 284] **replika**, která je charakterizována jako *úsek řeči jednoho partnera ohraničený vystřídáním s druhým partnerem, tj. začínáním a ukončováním úseků jejich řeči*. Jednotlivé repliky se v dialogickém textu seskupují do dvoučlenných, příp. vícečlenných jednotek (tzv. replikové n-tice), a to na základě výzvy (podnětu) jednoho partnera a reakce partnera druhého. Z hlediska tematické výstavby se dialogický text člení na tzv. bloky. Koherence jednotlivých částí dialogického textu je udržována díky rozvíjení průběžného tématu, jednotné časové a prostorové perspektivě, koreferenčním vztahům, pronominalizaci, elipse, existenci konektorů a jiných prostředků.

4.4.2. Textová koheze a koherence

Termíny textová koheze a koherence patří k základním pojmům textové lingvistiky. Obou těchto termínů se užívá v souvislosti se spojitostí či soudržností textu. Textovou kohezí pak rozumíme *formální* soudržnost textu a textovou koherencí soudržnost *sémantickou*. Mezi oběma těmito pojmy se často důsledně nerozlišuje, volně bývají

zaměňovány nebo se užívá pouze jednoho z těchto termínů pro celou škálu vztahů (vnitrojazykových i mimojazykových), které jsou stavebním kamenem textové soudržnosti.

Pokud bychom však chtěli tyto dva termíny odlišit, můžeme koherenci chápat jako *soubor významových spojitostí v širokém slova smyslu, které odrážejí pragmatický aspekt jazyka a kognitivní mechanismy*. [Tomášková, 1999: 9]. Podle MČ (3) je koherence *důležitým aspektem obsahové struktury textu a projevem jeho věcné, myšlenkové i komunikační integrity. Bývá definována jako vztah dvou (nebo více) významových složek textu...* [MČ (3), 1987: str. 623].

Zatímco při zkoumání koherenčních jevů se pracuje i s nadvětnými útvary, kohezivní vztahy jsou úzce spjaty s větou a její návazností na předcházející text. Podle Hallidaye a Hasanové je koheze definována jako *takový vztah prvků v textu, kdy jeden významový prvek předpokládá jiný, jeho interpretace je na něm závislá*. Tento vztah pak může být *realizován gramatickými prostředky* (takto bývá realizována reference, substituce, elipsa a konjunkce) nebo *lexikálními prostředky* (kdy bývá využíváno lexikálního systému jazyka). [Tomášková, 1999: 9].

V naší práci se přikláníme k rozlišení obou termínů s tím, že kohezi budeme vnímat jako projev formální soudržnosti textu a koherenci jako soudržnost obsahovou.

4.4.2.1. Prostředky textové koheze

Jazykové prostředky se vztahují k nějakým úsekům skutečnosti, které jsou nazývány **„předmětem řeči“**. Tímto předmětem řeči může být *cokoli, čeho se jazykový projev týká, co má jeho autor na mysli a v řeči uvádí, pojmenovává (popř. k čemu odkazuje)*. [MČ (3), 1987: 694]

V koherentním textu si můžeme všimnout, že jednotlivé předměty řeči, které se během realizace textu postupně objevují, mohou být buď zcela, nebo částečně totožné. M. Hirschová ve svém výčtu uvádí několik prostředků či způsobů vyjádření stejného předmětu řeči: opakování téhož pojmenování, pronominalizace (*anaforická*, tj. „směřující dozadu“ a *kataforická* tj. „směřující dopředu“), používání synonymických pojmenování nebo substituce pojmenování jiným výrazem (obecným, nadřazeným, x dílčím, druhovým).

V případě částečně totožného předmětu řeči je užíváno takových pojmenování, *mezi jejichž významy je vztah celek – část*, nebo se *opakuje jedno pojmenování ve spojení s výrazy vyjadřujícími různá omezení platnosti*. [Hirschová, 1989: 24 - 27]

Ve většině textů se však setkáváme s případy, kdy ve výpovědích dochází k postupnému proměňování předmětu řeči. Mezi nimi však existuje síť významové souvztažnosti, která napomáhá textové koherenci. F. Daneš v MČ (3) tento vztah mezi proměňujícími se předměty řeči nazývá **alterací** a prostředky, kterými bývá tato různost vyjadřována, označuje jako **alterátory**. [MČ (3), 1987: 703] Vztahy mezi jednotlivými předměty řeči jsou úzce propojeny s problematikou tematických posloupností a tematicko–rematickou výstavbou textu, kterým se budeme věnovat níže.

V následujícím přehledu bychom se vrátili k výčtu jednotlivých prostředků soudržnosti textu, k čemuž využijeme klasifikaci I. R. Gal'perina (doplňenou R. Zimkem) (cit. podle [Vobořil, 2002: 92]). Pro úplnost uvedeme také některé poznatky, o kterých píše M. Hirschová [Hirschová, 1989: 24 - 48] a výčet doplníme rovněž o prostředky, které uvádí R. Tomášková. [Tomášková, 1999: 10 - 19] Rozlišujeme tedy tyto způsoby a prostředky koheze:

- 1) **lexikální prostředky** – a) čisté opakování (zachycení klíčového slova); b) distantní opakování; c) vyjádření tematického slova pomocí synonyma (spíše ve

výkladových textech a učebnicích). Kromě nejjednoduššího způsobu lexikální koheze – tedy čistého opakování stejné lexikální jednotky a způsobu vyjádření kohezí jednotky synonymem - ještě R. Tomášková uvádí způsob vyjádření *nadřazeným pojmem nebo tzv. všeobecným slovem (general world)*;

- 2) **Substituce pojmenování** – a) nahrazení vlastního jména obecným; b) nahrazení obecného jména vlastním; c) nahrazení obecného a/nebo vlastního jména zájmenem (= pronominalizace), které je užito anaforicky či kataforicky; d) rozšířená nominální fráze je nahrazena jednoduchým jménem bez (dříve užitého) determinantu; e) vypuštění pronominálního prvku (= elipsa pojmenování). R. Tomášková pro elipsu užívá označení Hallidaye a Hasanové a nazývá ji *nulovou substitucí*;
- 3) **Logicko-gramatické prostředky** – a) spojky, spojková (vztažná) slova, bezespoječné vyjádření; b) kondenzátory (nominalizovaná slovesa), tj. polypredikativní konstrukce s přídavnými, přechodníky, infinitivy a slovesnými podstatnými jmény; c) logické vsuvky; d) prostorové a časové determinanty – tzv. *shiftery*; e) komunikativní dynamika, tj. aktuální členění se slovosledem a frázovou prosodií; f) prostředky kategorií určitosti/neurčitosti referenčních jmen (napomáhající identifikovat jisté předměty řeči, referenty); g) souvztažnost (vidově)-časových a způsobových tvarů; h) elipsa primárních a/nebo sekundárních členů (na základě podrobnějšího prostudování odborné literatury bychom elipsu mohli dále členit na *exoforickou* (situační) a *endoforickou* (kontextovou) [Grepl, 2001: 696 – 697], případně můžeme podle F. Daneše rozlišovat *elipsu části syntaktického členu, elipsu dominujícího syntaktického členu, apod.* [MČ (3), 1987: 665 - 669];

- 4) **Asociační spojení** – a) uvozovací konstrukce typu «*как ему вспомнилось, это напомнило ему, подобно тому как*»; b) podobnost přírodních jevů s lidským chováním a naopak (objevuje se zejména v lidové písni);
- 5) **Obrazná koheze** – metafora, metonymie a synekdocha (zvláštní typ metonymie, založený na souvislosti části a celku);
- 6) **Kompozičně–strukturní formy koheze** – odbočení, vsuvky, parcelace, přerušení hlavní linie vyprávění fakty druhotného vyprávění apod. např. v uměleckém stylu má parcelace (neboli *rozčleňování větného popř. souvětí schématu nebo také osamostatňování členských schémat* [Grepl, 2001: 751] v pásmu vypravěče funkci obsahově doplňovací nebo emocionální a zároveň aktualizací.);
- 7) **Speciální stylistické formy** – např. stejný začátek u jednotlivých odstavců, užívání tzv. chiasmů (syntaktický paralelismus dvou textových celků) apod.;
- 8) **Rytmické kohezní prostředky** – specifické vytváření rýmů – zejména v poezii;
- 9) **Grafické prostředky** – užívání interpunkčních znamének, zvýraznění informačně–důležitých slov pomocí proložení znaků, tučných písmen či podtržení apod.

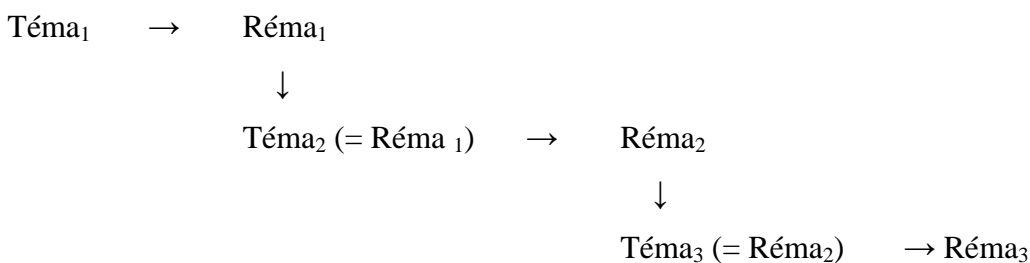
4.4.3. Tematické posloupnosti

Zatímco výpověď na úrovni věty (resp. souvětí) je tvořena gramaticko–sémantickou strukturou, základ souvislého textu tvoří jeho struktura tematická, která je jedním z hlavních pilířů textové koherence. Jak jsme již uvedli, vztahy mezi jednotlivými předměty řeči a tato tematická struktura jsou úzce spojeny s problematikou tematicko–rematické výstavby textu. **Téma** označuje tu část, která je ve výpovědi kontextově zapojena, a **réma** je část kontextově nezapojená. [Hrbáček, 1994: 46] M. Hirschová zase zjednodušeně označuje téma jako to, *o čem se v dané výpovědi mluví, a rématem*

označuje to, co se tvrdí o tématu. [Hirschová, 1989: 29] Tematická struktura textu se tedy projevuje zejména v různých druzích tematických souvislostí a sémantických vztahů mezi tématy a rématy ve výpovědích, jež po sobě následují. Tyto vztahy pak označujeme jako *tematické posloupnosti*.

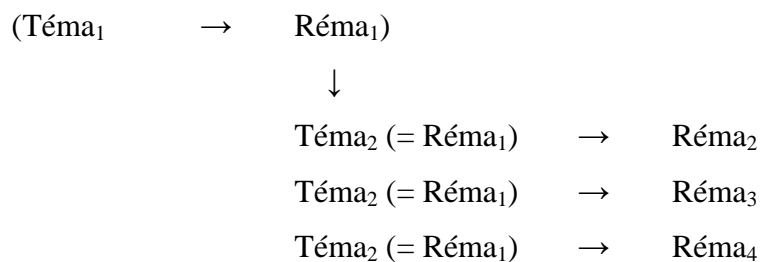
Při výčtu základních druhů tematických posloupností vycházíme z odborné stati F. Daneše „*Typy tematických posloupností v textu*“, na základě kterého rozlišujeme tyto základní typy : [Daneš, 1968: 133 - 139]

1. Návazná tematizace rématu

Jedná se o elementární typ tematické posloupnosti, kde se réma první výpovědi stává tématem výpovědi druhé, réma této výpovědi zase tématem výpovědi třetí atd. S tímto monotypologickým rozvíjením textu se však setkáváme pouze ve výkladech učebnicového typu, v popisech různých technologických postupů, událostí apod.

2. Průběžné téma

U tohoto druhu tematické posloupnosti zůstává téma, které je navozené např. rématem úvodní předcházející výpovědi, stále totéž (opakuje se) a postupně se k němu přiřazují vždy nová rémata. Nejčastějšími výrazovými prostředky užívanými při tomto opakovaném uvádění tématu jsou převážně ukazovací zájmena, příslovce a částice (*také*,

těž, rovněž...), setkáváme se i se slovoslednými úpravami, příp. (zejména v odborné literatuře) užívání pasíva.

Uvedené dva typy považujeme za základní druhy tematických posloupností. V různých typech textů se však setkáváme s mnohem různorodějšími tematickými posloupnostmi. F. Daneš dále uvádí typy jako **rozvíjení rozštěpeného rématu** nebo **tematické odvozování**. J. Hrbáček ve svém výčtu tematických posloupností tyto druhy naopak zahrnuje do výše uvedených dvou základních typů a ve svém členění rozlišuje [Hrbáček, 1994: 48 - 51]:

- **varianty průběžného rématu**

- a) Derivace průběžného tématu – nejedná se o opakování předchozího tématu, nýbrž o jakési obměnění, doplnění apod;
- b) Tematické odvozování z hypertématu – jedná se o dílčí témata spjatá vztahem k nadřazenému celkovému tématu (hypertématu);
- c) Rozvíjení rozštěpeného tématu – ze (skrytě) dvojnásobného tématu dochází k jeho postupnému rozvíjení;
- d) Shrnutí témat – dílčí témata se (opět) shrnují v celek.

- **varianty tematizace rématu**

- a) Derivační tematizace rématu – podobně jako u derivace průběžného tématu;
- b) Rozvíjení rozštěpeného rématu – podobně jako u rozvíjení rozštěpeného rématu;
- c) Shrnutí rémat – podobně jako u shrnutí témat;
- d) Tematizace implicitní části rématu – dochází k tematizaci nevyjádřené části rématu, kterou lze z kontextu doplnit;

e) *Tematický skok* – dochází k vynechání některého článku řetězce (který se jeví jako samozřejmý a snadno se doplní ze souvislosti).

Z výše uvedených výčtů tedy vyplývá, že může docházet k tematizaci rématu, tématu, celé výpovědi nebo jen určitého textového intervalu. Důležitým faktorem je také skutečnost, že při této tematizaci dochází buď k úplnému přejímání (opakování) nebo jen odvozování (derivování). V neposlední řadě rozlišujeme tematické posloupnosti také podle toho, zda se jedná o tematizaci komponentu *bezprostředně navazujícího* (mluvíme o **návaznosti kontaktní**) nebo se jedná o komponenty, které si *předchází vzdáleně* (**návaznost distantní**). Distantní navazování je sledováno vždy k té výpovědi, ve které se výraz, na který je navazováno, vyskytuje naposled. Tím se také zjišťuje délka distance. Při navazování na větší distance může docházet k určitému uvolnění koheznosti, která však může být nahrazována explicitním vyjádřením jiných druhů textové spojitosti.

Kromě tematických vztahů se ve výpovědích setkáváme i se vztahy mezi rématy výpovědí. Jedná se o **mezivýpovědní vztahy obsahově sémantické**. Tyto vztahy, jež jsou dané poměrem obsahů výpovědí, zvláště pak jejich rematických částí, můžeme dle J. Hrbáčka shrnout do čtyř základních skupin: 1) *enumerativní (výčtové)*, 2) *explikativní (vysvětlovací)*, 3) *temporální (časové)*, 4) *kauzální (příčinné)*. Ve výpovědích se setkáváme se značnou různorodostí těchto vztahů, bývají vyjadřovány buď *explicitně, konektory a jinými lexikálními prostředky, nebo jsou implicitní, tj. jsou dány jen poměrem obsahů výpovědí*. [Hrbáček, 1994: 52]

4.4.4. Textové konektory

Prostředkům textové koheze jsme se věnovali v kapitole 4.4.2.1., v této kapitole se podrobněji zaměříme na tzv. **konektory**. V odborné literatuře se setkáváme s různým pojetím této problematiky, mnozí do této skupiny nezařazují pouze výlučně textové typy

konektorů, avšak za spojovací výrazy tohoto typu považují i prostředky zvukové (pauzy) či grafické (interpunkce, užívání paragrafů, číslování odstavců apod.) Podle MČ (3) tvoří tuto skupinu výrazy formálně totožné s těmi, které mají spojovací funkci v souvětích či větách (takřka všechny souřadící spojky). Tyto konektory slouží *k vyjadřování vztahů mezi základními textovými jednotkami a vyjadřují základní logické vztahy*. Ve spojení s komplexem dalších prostředků jsou využívány i při *vyjadřování vztahů mezi rozsáhlejšími textovými jednotkami (vztahů kompozičních, makrostrukturních) a pro příjemce představují ve výpovědi významnou orientační pomůcku*. [MČ (3), 1987: 705]

V naší práci se zaměřujeme na zkoumání základních charakteristik textu, proto se při výčtu jednotlivých druhů konektorů zaměříme pouze na ty prostředky, jež mají funkci výlučně textovou (spojují části textu, podílejí se na jeho vytváření). Problematikou konektorů se podrobně zabývá J. Hoffmannová a i v naší práci se opíráme zejména o tuto klasifikaci, kterou reprodukuje M. Hirschová. [Hirschová, 1989: 40 - 48] Základem pro toto členění konektorů je zejména hledisko funkční, nikoli příslušnost spojovacích prvků k jazykovým rovinám nebo slovním druhům. Značnou úlohu sehrává také hledisko pragmatické a komunikativní. Kromě toho je potřeba konektory rozlišovat jak z hlediska produktora textu, tak z hlediska vnímatele. S ohledem na všechny zmíněné skutečnosti rozlišujeme tedy následující skupiny konektorů:

1. Vlastní konektory

Pomocí těchto konektorů se vyjadřují nejzákladnější vztahy, které se vyskytují jak mezi větami v souvětí, tak i delšími textovými jednotkami (oba tyto vztahy bývají velmi často analogické). Tyto vztahy mohou být v poměru *aditivním* (slučovacím), *adverzativním* (odporovacím), *alternativním* (vylučovacím) či *kauzálním* (příčinném, důvodovém, účelovém, přípustkovém). Jedná se tedy v první řadě o spojky (и, или, однако, потому что, поэтому ...)

2. Implikativní konektory

Tento druh konektorů připojuje textové jednotky buď k předcházejícímu textu, nebo k nějakému obsahovému celku (propozici), který nemusí být doslovně vyjádřen, ale můžeme jej odvodit z celku předcházejícího. Tyto konektory zároveň *uspořádávají, hierarchizují obsah*. Do této skupiny konektorů řadíme zejména částice (ещё, только, также, особенно, прежде всего ...)

3. Kompoziční (makrostrukturní) konektory

Tyto prostředky *explicitně vyjadřují, jakou funkci v kompozici textu má jednotka, která bude následovat*. Patří sem konektory, jež slouží k signalizování začátku a konce, ale také vzájemných vztahů jednotlivých jednotek v různých částech textu. Tato signalizování bývají většinou vyjadřována pomocí ustálených spojení či frazeologických obrátů (для начала стоит сказать, в заключение хочется отметить ...), pomocí částic (наконец, часто, во первых - во вторых ...). Zařazujeme sem také zkracované výrazy (и т. д., и т. п....) nebo shrnující výrazy (одним словом, короче говоря ...)

4. Textové orientátory

Do této skupiny zařazujeme prostředky, pomocí kterých se, z hlediska času a prostoru, orientujeme v textu. Tyto konektory také napomáhají *rozčlenění obsahu textu, porozumění textu a jeho prvkům a usnadnění přijetí sdělovaného obsahu*. Může se jednat jak o prostředky jednoslovné (здесь, там, следующий, потом ...), tak i víceslovné (как указано, вследствие приведенных причин ...)

5. Prostředky kontaktné

Prostředky kontaktné slouží k *navázání, udržování a posléze k ukončení kontaktu mezi partnery komunikačního aktu*. Patří zde výrazy mluveného projevu (ну, ну да, вот ...), vsuvky (кстати, между прочим, тем не менее ...), ustálené obraty a klišé (как уже известно, кажется, естественно ...)

6. Metatextové (metařečové) komentáře

Pomocí těchto konektorů bývá vyjadřován *vztah, postoj mluvčího k tomu, co sám říká, k textu samému k jeho výstavbě, formě (formulacím), užitým výrazům, k průběhu komunikace*. (как говорится, так сказать, другими словами ...)

4.4.5. Textové makrostruktury

Zatím jsme v naší práci přistupovali ke koherenci a kohezi textu ve směru od částí k celku. Avšak je třeba se okrajově zmínit i o základních charakteristikách teoretické koncepce, která k textu přistupuje ve směru od celku k jednotlivostem. Podle M. Hirschové, která se v této problematice opírá o koncepcce nizozemského filologa T. A. van Dijka, je ústředním pojmem tohoto pojetí pojem **makrostruktura**. *Makrostruktura vyjadřuje, ukazuje, jak je v textovém celku uspořádán obsah, jak je informace, kterou text nese, zorganizována*. [Hirschová, 1989: 31] Pomocí těchto makrostruktur můžeme globální obsah určitého sledu výpovědí, jež tvoří obsahově soudržný celek, vyjádřit pomocí jediné výpovědi. Tato výpověď pak ve vztahu k předchozímu sledu výpovědí obsahuje **makropropozici**, čímž je odhalena makrostruktura tohoto textu. *Makropropozice nejsou zvláštním druhem propozic, pouze vyjadřují globální význam sledů vět*. [ib: 32]

K těmto makropropozicím se nedobíráme vždy stejným způsobem – někdy dochází k vybírání nejdůležitější informace a vynechání ostatních údajů, je užíváno zobecnění určitého sledu vět, dochází ke sjednocení několika jevů do jednoho apod. V některých případech se makropropozicí stává i samotná věta, která obsahuje informaci s makrostrukturní platností. M. Hirschová vyděluje čtyři základní informace (postupy), jejich pomocí dochozíme od základního textu k jeho makrostruktuře: 1) vynechávání, 2) zobecňování (generalizace), 3) integrování (konstruování), 4. přejímání (tj. věta se

přejímá mezi makropropozice). Tyto operace jsou nazývány **pravidly makroanalýzy** (makropravidly). [Hirschová, 1989: 35]

5. Textová analýza ruské pohádky

V teoretické části naší diplomové práce jsme se zaměřili na výklad některých základních termínů z oblasti textové lingvistiky, nastínili jsme dva základní přístupy v pojetí této rozvíjející se disciplíny a definovali jsme nejzákladnější prostředky textové koherence, neboli soudržnosti textu. Jak jsme se již zmínili, v současném trendu z velké části převažuje druhý uvedený přístup – a sice komunikativní (neboli funkční). Zároveň však mezi lingvisty panuje určitá nejednotnost v chápání tohoto přístupu, setkáváme se stále s novými způsoby pojetí, který vychází od textu jako celku.

V naší praktické části se zaměříme na propoziční analýzu textu ruské pohádky, pokusíme se znázornit některé prostředky, pomocí kterých je dosahováno soudržnosti textové struktury, neboli koherence textu. Kromě nejruznějších lexikálních a gramatických kohezních prostředků se zaměříme na analýzu vyskytovaných konektorů, na jednotlivých úryvcích pohádkového textu ukážeme nejužívanější typy tematických posloupností a na krátkém textu ruské pohádky Гуси-лебеди reprodukuje způsob makrostrukturního rozboru analyzovaného textu.

5.1. Lexikální a gramatické kohezní prostředky

Nejprve se v našem textovém rozboru zaměříme na lexikální a gramatické kohezní prostředky, které napomáhají udržovat soudržnost (koherenci) daného textu.

Velice častým lexikálním koherenčním prostředkem v pohádkových textech je **přímé opakování klíčového slova** (zejména substantiva):

*В некотором было царстве, в некотором государстве был-жил царь, по имени **Выслав Андронович**. ...*

*... У того царя **Выслава Андроновича** был сад такой богатый, что ни в котором государстве лучше того не было; (2; s.70)*

V tomto případě se nejen opakuje klíčové substantivum **царя**, ale zároveň je doplněno ještě konkretizujícím vlastním jménem **Выслава Андроновича**. Jedná se tedy o nejjednodušší způsob koherence, s jakým se můžeme setkat.

Velmi častým jevem navazování v tomto typu textů je také **pronominalizace**, tj. nahrazení plnovýznamového substantiva zájmenem.

*... прилетела **жар-птица**, села на яблоню и начала щипать яблочки. Иван-царевич подкрался к **ней** так искусно, что ухватил **ее** за хвост; однако не мог **ее** удержатъ: жар-птица вырвалась и полетела, и осталось у Ивана-царевича в руке только одно перо из хвоста, за которое он весьма крепко держался. (2; s.71)*

V tomto případě se jedná o příklad anaforické pronominalizace, tzn. nahrazující zájmeno navazuje na výraz předcházející výpovědi (někdy může navazovat na předchozí výpověď jako celek).

Z hlediska návaznosti jednotlivých pronominalizací převažovala v našich textech návaznost anaforická, s kataforickou návazností (tj. „směřující dopředu“) jsme se setkávali zřídka:

*«Дети мои любезные! Поезжайте, я даю вам свое благословение, отыщите жар-птицу и привезите ко мне живую; а что прежде я обещал, то, конечно, получит **тот**, кто жар-птицу ко мне привезет. (2; s.71)*

Při této kataforické návaznosti nám ukazovací zájmeno **тот** odkazuje na následující výpověď.

Kromě pronominalizace se setkáváme také z jinou substitucí pojmenování, např. s návazností pojmenování s širším významem (obecnějším), které nahrazuje pojmenování s užším významem:

Царь Выслав Андронович весьма крушился о той яблоне, что жар-птица много яблоч с нее сорвала; почему призвал к себе трех своих сыновей и сказал им: «Дети мои любезные!» (2; s.70)

Zde je pojmenování **своих сыновей** nahrazeno synonymním a poněkud obecnějším významem **дети**.

Mezi gramatickými prostředky se na soudržnosti textu nejvíce podílely spojky a spojkové výrazy:

Вот раз вздумалось петуху пойти в лес – разгуляться, а лисица уж давно его стережет; спряталась за куст и поджидает, скоро ли петух подойдет. А петух увидел сухое дерево, взлетел на него и сидит себе. (3; s.77)

Jako koherenční prostředek jsme zaznamenali také užívání např.:

- přechodníků:

... не тронь ничем моего сына. Выговоря эти слова, ворон полетел и скоро скрылся из виду. (2; s.76)

- časových determinantů

Кто изловит ее живую, тому еще при жизни моей отдам половину царства, а по смерти и все. Тогда дети его царевичи возопили единогласно. (2; s.70)

Velmi častým jevem v koherenčním textu je užívání tzv. elipsy, neboli vynechání např. informačně nadbytečných výrazů. Setkáváme se s ní zejména v dialogických částech textu při navazování mezi otázkou a reakcí:

«Ежик, ежик, не видал ли, куда гуси полетели?»

«Вон туда-то!» - указал. (Вон туда то полетели! - dochází k vypuštění plnovýznamového slovesa) (1; s.69)

Mohli bychom uvést celou řadu různých kohezních prostředků, pokusili jsem se však jen na několika příkladech poukázat na některé typy, jež jsou v námi analyzovaných textech užívány k zajištění soudržnosti textu. O dalších prostředcích – konektorech a tematicko-ramatických posloupnostech pojednáváme v dalších kapitolách.

5.2. Analýza textových konektorů

Jak jsme uvedli v kapitole 4.4.4., jedněmi z prostředků koherence textu jsou textové konektory. Také v pohádkových textech se často setkáváme s tímto druhem spojení dvou nebo více textových jednotek. Pro znázornění tohoto typu kohezního prostředku vybíráme některé úryvky, ve většině případů z textu pohádky *Сказка об Иване-царевиче, жар-птице и о сером волке*.

Stejně jako ve většině typů textů, i v pohádkovém žánru převládají mezi těmito spojovacími prostředky **konektory vlastní**, které vyjadřují nejzákladnější vztahy mezi souvětími nebo rozsáhlejšími textovými jednotkami (obsahovými celky). V našem případě se tyto konektory objevují ve vztahu

- slučovacím (aditivním),

*... а волк побежал так скоро, аки стрела, и бежал он долго ли, коротко ли, наконец прибежал в государство царя Афрона ночью. **И**, пришедши к белокаменным царским конюшням, серый волк ... (2; s.73)*

nebo

*... Гуси полетали-полетали, покричали-покричали и ни с чем улетели. **А** она прибежала домой, да хорошо еще, что успела прибежать, а тут и отец и мать пришли. (1; s.70)*

- *adverzativním (odporovacím)*

... **Однако** сколько царь Выслав ни старался удерживать Ивана-царевича, **но** никак не мог не отпустить его, по его неотступной просьбе... (2; s.71)

Mezi vlastními konektory se však nejčastěji setkáváme právě se slučovacími spojkami v aditivním vztahu, jako jsou **и, а, или** ...

Velmi častým typem konektorů v pohádkových textech, zejména pak v dialogických částech, jsou **konektory kontaktné**. V našich případech se jedná o výrazy, které slouží k navázání či udržování komunikačního kontaktu mezi dvěma účastníky rozhovoru:

*Поутру царь Выслав Андронович призвал к себе своего сына Димитрия-царевича и спросил: «**Что**, сын мой любезный, видел ли ты жар-птицу или нет?» Он родителю своему отвечал: «**Нет**, милостивый государь-батюшка! Она эту ночь не прилетала.» (2; s.70)*

... **Тогда** ворон спустился на землю, сел поодаль от серого волка и сказал ему: «**Ох ты го́й еси**, серый волк! Не трогай моего младого детища; ведь он тебе ничего не сделал.» «**Слушай**, ворон воронович! – молвил серый волк. – Я твоего детища не трону и отпущу завтра ...» (2; s.76)

V tomto případě se kromě konektorů kontaktných setkáváme i s **textovým orientátorem**, a sice příslovcem **тогда**, které v našem případě vyjadřuje orientaci v čase. S časovým, resp. prostorovým textovým orientátorem se setkáváme i v následujícím úryvku:

*Он родителю своему отвечал: «Нет, милостивый государь-батюшка! Она эту ночь не прилетала.» На другую ночь пошел в сад караулить жар птицу Василий царевич. Он сел под **ту же яблонь** и, сидя час и другой ночи... V tomto případě nám ve funkci textového orientátoru slouží ukazovací zájmena „**эту**“, resp. „**ту же**“. (2; s.70)*

Jedním z dalších spojovacích typů, o kterých se zmiňujeme v kapitole o konektorech jsou **metatextové, resp. metařečové komentáře**. Vzhledem k tomu, že se v tomto textu nikterak neprofiluje pozice vypravěče, pro ilustraci tohoto druhu konektoru využijeme textu jiného pohádkového textu, a sice úvodu a závěru pohádky *Звериное молоко*. Jak již víme, skupiny těchto konektorů slouží k vyjádření vztahu či postoje mluvčího (v našem případě vypravěče) k tomu, o čem vypráví (pohádkovému příběhu).

*Слыхали вы о Змее Змеевиче? Ежели слыхали, так вы знаете, каков он и видом и делом; а если нет, так я расскажу о нем сказку, как он, скикнувшись молодым молодцом, удалым удалцом, хаживал к княгине-красавице. **Правда**, что княгиня была красавица; честным людям, бывало, слова не кинет, а простым ... (2; s.71)*

*...**Говорят**, в старину все такие-то удалыцы рожались, а нам от них только сказочки остались. (z pohádky *Звериное молоко*; Народные русские сказки)*

S těmito typy metatextových komentářů se často setkáváme u pohádkových příběhů, které jsou uvozovány nebo zakončovány postojem či názorem vypravěče, kdy bývá popisována „krása carevny“ nebo „bohatá svatební hostina, které se vypravěč sám účastní či neúčastní“.

*С той поры, с того времени зажил батрак на славу; звали меня к нему мед-пиво пить, да я не пошел: мед, **говорят**, был горек, а пиво мутно. Отчего бы такая притча? (5; s.82)*

5.3. Syntaktický rozbor textu

V kapitole 4.4.1 jsme se zabývali syntaktickým členěním textu, v této části se pokusíme zjištěné poznatky aplikovat na krátkém a jednoduchém textu ruské pohádky *Гуси-лебеди*. Jak jsme již uvedli, můžeme tento pohádkový text charakterizovat jako sekundární promluvový komplex, a sice složenou promluvu epickou. Tato struktura patří

mezi promluhovými komplexy k nejsložitějším. Text mívá zpravidla dvě základní oblasti, kterými jsou promluvová pásma – pásmo vypravěče (= promluva vypravěče) a pásmo postav (= promluvy postav). Jednotlivé promluvy postav jsou často seskupovány v rozhovory postav, které jsou tvořeny jednou nebo více sekvencemi promluv. To znamená, že texty jednotlivých promluv tvoří promluvové komplexy (dialogy), které jsou začleňovány do textu promluvy vypravěčovy – tím se nám text složené promluvy epické stává vícevrstvý. (viz následující analýza – výpovědi jsou kvůli popisu struktury jednotlivě číslovány)

Гуси-лебеди

(1) *Жили старичок со старушкою; (2) у них была дочка да сынок маленький. (3) «Дочка, дочка!» говорила мать. (4) «Мы пойдем на работу, (5) принесем тебе булочку, (6) сошьем платице, (7) купим платочек; (8) будь умна, (9) береги братца, (10) не ходи со двора.» (11) Старшии ушли, (12) а дочка забыла, что ей приказывали; (13) посадила братца на травке под окошком, (14) а сама побежала на улицу, (15) заигралась, загулялась. (16) Налетели гуси-лебеди, (17) подхватили мальчика, (18) унесли на крылышках.*

(19) Пришла девочка, (20) глядь – братца нету! (21) Ахнула, (22) кинулась туда-сюда – нету! (23) Кликала, (24) заливалась слезами, (25) причитывала, что худо будет от отца и матери, - (26) братец не откликнулся! (27) Выбежала в чистое поле; (28) метнулись вдалеке гуси-лебеди (29) и пропали за темным лесом.

(30) Гуси-лебеди давно себе дурную славу нажили, (31) много шkodили (32) и маленьких детей крадывали; (33) девочка угадала, что они унесли ее братца, (34) бросилась их доконять. (35) Бежала, бежала, (36) стоит печка.

(37) «Печка, печка, скажи, куда гуси полетели? (38) «Съешь моего ржаного пирожка, - скажу.» (39) «О, у моего батюшки пшеничные не едятся!» (40) Печь не

сказала. (41) Побежала дальше, (42) стоит яблонь. (43) «Яблонь, яблонь, скажи, куда гуси полетели?» (44) «Съешь моего лесного яблока», - скажу. (45) «О, у моего батюшки и садовые не едятся!» ...

Do rámcové promluvy vypravěče, kterou tvoří výpovědi 1-2, 11-36, 40-42, jsou začleněny 1) promluva matky (3-10), 2) promluvvové komplexy: dialogické sekvence promluv – a) dcera – pec (37-39) a b) dcera – jabloň (43-45). Tyto dialogické sekvence jsou v obou případech tvořeny dvěma promluvami dcery a jednou promluvou peci (resp. jabloně). Nejdelší je promluva vypravěče – v našem úryvku ji tvoří 31 výpovědí. Jedná se o klasický příklad epického textu, ve kterém má vypravěčova promluva anonymního vypravěče a je podávána er-formou (v 3. os. min. času) a promluvy postav jsou v přímé řeči. V našem úryvku se setkáváme i s charakteristickým prostředkem složené promluvy epické, a sice s uvozovací větou – ve 3. výpovědi je ex post uvozena promluva matky.

(3) «Дочка, дочка!» *говорила мать.*

5.4. Analýza tematických posloupností

Jak jsme se již zmínili v kapitole 4.4.3. o tematických posloupnostech, základem každého souvislého textu je jeho tematická struktura, která je základním předpokladem textové koherence. Na následujícím textu pohádky *Сказка об Иване-царевиче, жарптице и о сером волке* si ukážeme její základní tematickou strukturu a názorně předvedeme použité typy tematických posloupností.

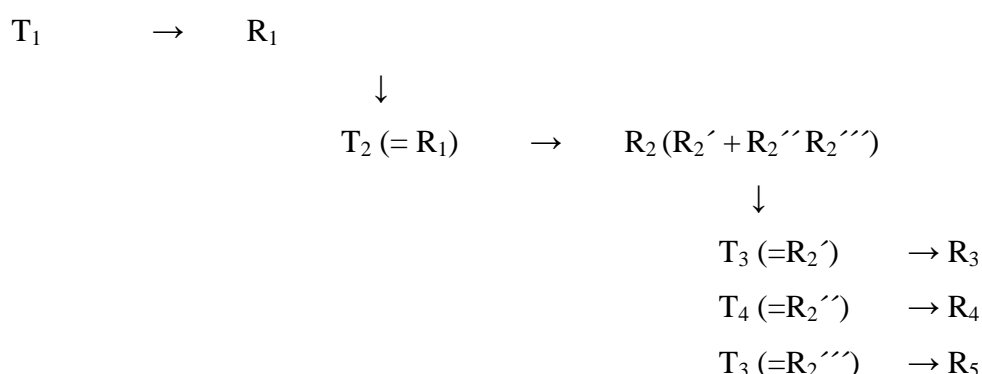
(1) В некотором было царстве, в некотором государстве был-жил **царь**, по имени *Выслав Андронович*. (2) У него было **три сына-царевича**: (3) первый – *Димитрий-царевич*, (4) другой - *Василий-царевич*, (5) а третий – *Иван-царевич*.

(6) *У того царя Выслава Андроновича был сад такой богатый, что ни в котором государстве лучше того не было;* (7) *в том саду росли разные дорогие деревья с плодами и без плодов,* (8) *и была у царя одна яблоня любимая,* (9) *и на той яблоне росли яблочки все золотые.*

(10) *Повадилась к царю Выславу в сад летать жар-птица;* (11) *на ней перья золотые,* (12) *а глаза восточному хрусталу подобны.* (13) *Летала она в тот сад каждую ночь* (14) *и садилась на любимую Выслава-царя яблоню,* (15) *срывала с нее золотые яблочки* (16) *и опять улетала.*

V prvním případě se setkáváme se základním typem tematické posloupnosti – a sice návaznou tematizací rématu. Réma první výpovědi – R1 (**царь**) se následně stává tématem druhé výpovědi – R1=T2 (**у него**), ke kterému se vzápětí přiřazuje réma výpovědi druhé – R2 (**три сына-царевича** = R2' + R2'' + R3). Následně dochází k rozštěpení rématu druhé výpovědi (pomocí řadových číslovek **первый, второй, третий**) a jeho části se stávají tématy výpovědí (3), (4) a (5).

Schématicky lze tento postup znázornit takto:

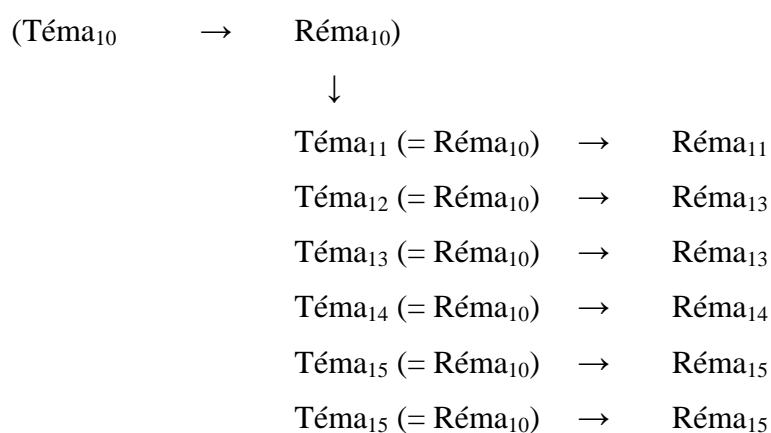
V případě šesté výpovědi se již jedná o **průběžné téma**, přitom se jedná o příklad **distantního navazování**. Téma šesté výpovědi (*У того царя Выслава Андроновича*) tematizuje réma první výpovědi, na které bezprostředně nenavazuje. V případě

distantního navazování mohou často v textech vznikat nejasnosti, na které réma se navazuje. V našem případě se nám však objevuje jak odkazovací výraz (ukazovací zájmeno) *того*, tak i konkrétní postava *царя Выслава Андроновича*. Navíc mezi „sousedními“ výpověďmi nedochází k realizaci velkého množství tematických navazování.

Mezi šestou a devátou výpovědí dochází k neměnné návazné tematizaci rématu vždy předcházející výpovědi – vyjma osmé výpovědi, která je průběžným tématem k výpovědi šesté (*У того царя Выслава Андроновича → и была у царя*). V desáté výpovědi nám opět dochází k tematizování sledu předchozích výpovědí č. 6-9 (*у него был сад → победила в сад летать*).

V případě dalších výpovědí (11 – 16) si opět můžeme všimnout jednoho ze základních typů tematické posloupnosti, a sice *průběžného tématu*. U tohoto navazování nám zůstává téma (které je navozeno rématem desáté výpovědi R10 – *жар-птица*) ve výpovědích 11 – 16 stále stejné (T11=T12=T13=T14=T15=T16) a jsou k němu přiřazována vždy nová rémata.

Schématicky můžeme tuto část tematických posloupností znázornit takto:

U textů pohádkového žánru se převážně setkáváme s těmito dvěma základními postupy tematických posloupností. Zejména pak v úvodech pohádek, kde býváme obeznámeni s hlavními hrdiny příběhu, je charakteristickým postupem **návazná tematizace rématu** (*в некотором царстве, далеком государстве → жил-был царь с царицей → у них был сын → Иван-царевич, с роду немой. → Было ему лет двенадцать, и пошел он раз ...* (4; s.78) anebo rozvíjení **průběžného tématu** (*Однажды лиса всю большую осеннюю ночь протаскалась по лесу не евши. → На зоре прибежала она в деревню, → вошла на двор к мужику → и полезла на насест к курам. → Только что подкралась, → и хотела схватить одну курицу ...* (3; s.77)

Kromě těchto dvou zmíněných typů tematických posloupností se také setkáváme např. s rozštěpením a následným rozvíjením rématu předcházející výpovědi, s derivační tematizací rématu (kdy se réma tematizované výpovědi stává tématem výpovědi druhé – a přitom jde o obecnější výraz než v pozici rématu první výpovědi), již méně se v pohádkových textech vyskytuje např. tzv. tematický skok (kdy je návaznost jakoby přerušena a je potřeba logického doplnění textové souvislosti) a prakticky vůbec se v textech tohoto typu neseťkáváme s poněkud složitějším způsobem tematické posloupnosti, jakým je derivace průběžného tématu (kdy nedochází k opakování tématu předcházející výpovědi, nýbrž k jakémusi obměnění, doplnění apod.)

5.5. Makrostrukturní analýza pohádkového textu

Na následujícím textu pohádky *Гуси-лебеди* předvedeme několik způsobů makrostrukturní analýzy textu, kterou jsme teoreticky popsali v kapitole 4.4.5.

Гуси – лебеди

Vlastní text

Жили старичок со старушкою; у них была дочка да сынок маленький.

«Дочка, дочка!» говорила мать. «Мы пойдем на работу, принесем тебе булочку, сошьем платице, купим платочек; будь умна, береги братца, не ходи со двора.

Старши ушли, а дочка забыла, что ей приказывали; посадила братца на травке под окошком, а сама побежала на улицу, заигралась, загулялась.

Налетели гуси-лебеди, подхватили мальчика, унесли на крылышках.

Пришла девочка, глядь – братца нету! Ахнула, кинулась туда-сюда – нету! Кликнула, заливалась слезами, причитывала, что худо будет от отца и матери, - братец не откликнулся! Выбежала в чистое поле; метнулись вдаль гуси-лебеди и пропали за темным лесом.

Гуси-лебеди давно себе дурную славу нажили, много шkodили и маленьких детей крадывали; девочка угадала, что они унесли ее братца, бросилась их догонять

Makropropozice

M1: Жили старичок со старушкой у них была дочка и сынок.

M2: Уходя на работу, они попросили беречь брата.

M3: Дочка не послушалась.

M4: Мальчика унесли гуси-лебеди.

M5: Дочка узнала, что брата унесли гуси-лебеди.

M6: Она побежала искать брата.

Бежала, бежала, стоит печка.

«Печка, печка, скажи, куда гуси полетели?
«Съешь моего ржаного пирожка, - скажу.»
«О, у моего батюшки пшеничные не едятся!»
Печь не сказала.

Побежала дальше, стоит яблонь.

«Яблонь, яблонь, скажи, куда гуси полетели?»
«Съешь моего лесного яблока», - скажу.
«О, у моего батюшки и садовые не едятся!»

Побежала дальше, стоит молочная речка,
кисельные берега

«Молочная речка, кисельные берега, куда гуси полетели?»
«Съешь моего простого киселика с молоком, - скажу.»
«О, у моего батюшки и сливочки не едятся!»

И долго бы ей бегать по полям да бродить по лесу, да, к счастью, попался еж; хотела она его толкнуть, побоялась наколоться и спрашивает:
«Ежик, ежик, не видал ли, куда гуси полетели?»
«Вон туда-то!» - указал.

Побежала – стоит избушка на курьих ножках,
стоит-поворачивается. В избушке сидит баба-яга, морда жилиная, нога глиняная;

М7: По дороге она встретила сначала печку, дальше яблонь и молочную речку, кисельные берега.

М8: Она всем отказалась выполнить их просьбу.

М9: Они ей не помогли.

М10: Наконец-то, ежик ей сказал, где ее брат.

М11: Она прибежала к избушке бабы яги.

Сидит и братец на лавочке, играет золотыми яблочками. Увидела его сестра, подкралась, схватила и унесла;

М12: Дочка тайком унесла брата.

А гуси за нею в погоню летят; нагонят злодеи, куда деваться?

М13: На обратном пути гуси начали преследовать ее.

Бежит молочная речка, кисельные берега.
«Речка-матушка, спрячь меня!»

М14: Она попросила речку помочь ей.

«Съешь моего киселика!»

М15: Речка попросила дочку съесть ее киселик.

Нечего делать съела.

М16: Дочка выполнила ее просьбу.

Речка ее посадила под бережок, гуси пролетели. Вышла она, сказала: «Спасибо!» - и опять бежит с братцем;

М17: Речка ей помогла.

И гуси воротились, летят навстречу. Что делать? Беда! Стоит яблонь.

М18: Гуси продолжают преследовать ее.

«Яблонь, яблонь – матушка, спрячь меня!»

М19: Дочка попросила яблонь помочь ей.

«Съешь мое лесное яблочко!»

М20: Яблонь попросила дочку съесть яблочко.

Поскорей съела. Яблонь ее заслонила веточками, прикрыла листиками; гуси пролетели.

М21: Дочка спряталась под яблоней.

Вышла и опять бежит с братцем, а гуси увидели – да за ней; совсем налетают, уж крыльями бьют, того и гляди – из рук вырвут! К счастью, на дороге печка.

M22: Гуси опять преследуют дочку.

«Сударыня печка, спрячь меня!»

M23: Дочка попросила печку помочь ей.

«Съешь моего ржаного пирожка!»
Девушка поскорей пирожок в рот, а сама в печь, села в устьецо.

M24: После выполнения требования печки съесть пирожок она ей помогла.

Гуси полетали – полетали, покричали – покричали и ни с чем улетели.

M25: Гуси ее не нашли и улетели домой.

А она прибежала домой, да хорошо еще, что успела прибежать, а тут и отец и мать пришли.

M26: Дочка с братцем вернулись домой перед приходом родителей.

Na základě této makrostrukturní analýzy můžeme vypořovat, že k výsledným makropropozicím nedospíváme vždy stejnou cestou. O těchto způsobech jsme se podrobněji zmínili v kapitole o textových makrostrukturách (členění podle M. Hirschové) a ve svém makrostrukturním rozboru jsme využili všech 4 zmiňovaných makrostrukturních operací.

V úvodu analyzovaného textu jsme výslednou makropropozici získali prostým přejímáním celého vlastního textu (*přejímání* – viz M1). Přestože výsledná makropropozice není věrnou kopií samotného textu, nebyl v ní vynechán samotný obsah a téměř žádný větný člen, proto danou operaci můžeme považovat jako přejímání.

U některých makropropozic jsme vybrali jen nejdůležitější obsahovou informaci a vynechali část vlastního, pro obsahovou strukturu nepodstatného textu (*vynechání* – viz např. M2, M6, M7, M8 ...).

Ve většině případů jsme využívali zobecnění sekvence několika vět do jedné makropropozice (*generalizace* – viz např. M4, M14, M22 ...). U takto vytvořených makrostruktur je patrné, že výsledná makropropozice obsahuje jen určité hodnocení nebo výklad toho textového úseku, ze kterého je vytvářena.

V neposlední řadě jsme při vytvoření makropropozic využívali i posledního zmiňovaného způsobu, kdy jsme sjednotili několik jevů nebo dějů do jednoho (*integrace* – viz např. M16). Charakteristickým příznakem takto prováděných makropropozic je vytváření jisté myšlenkové operace, konstruování makropropozice.

Jak jsme uvedli, v textové analýze pohádky *Гуси-лебеди* z hlediska textových makrostruktur jsme ve většině postupů využili způsobu generalizace. Tento způsob umožňuje jednoduché vytvoření obsahové kostry samotného textu. Vzhledem k tomu, že se jedná o poměrně jednoduchý a krátký text, nevyužívali jsme příliš posledního zmiňovaného postupu, kterým je integrace, neboť ve výsledných makrostrukturách nebylo potřeba pro pochopení obsahové stránky konstruovat zvláštní typ zobecňující makropropozice.

6. Závěr

Tématem naší diplomové práce byl komplexní rozbor textu ruské pohádky. Dříve než jsme se začali věnovat hlavním teoriím a principům textové lingvistiky, představili jsme ruskou pohádku z hlediska jejího postavení mezi ostatními ruskými folklórními žánry, mezi kterými ji můžeme zařadit k nejrozsáhlejším. V této souvislosti jsme vymezili základní termíny, jako je folklór či zmiňovaná pohádka, nastínili jsme některé specifické rysy folklóru jako takového a uvedli jsme základní klasifikace žánrů ruského folklóru. Vzhledem k tomu, že žánrová skladba (nejen) ruského folklóru je velmi rozmanitá, setkali jsme se s různými druhy jeho klasifikace. Podle druhu projevu můžeme pohádku z větší části zařadit mezi žánry prozaické, podle jiné klasifikace mezi žánry neproduktivní (dále se nerozvíjející). Na základě jedné z nejucelenějších klasifikací podle Kravcova ji pak řadíme mezi žánry neobřadní poezie, a to žánry epické prozaické.

Z historických zdrojů, zabývajících se ruskou pohádkou, jsme zjistili, že se s literární podobou ruské pohádky setkáváme již v pramenech ze 17. stol., s některými pohádkovými motivy dokonce ve stol. 15. Nakonec jsme uvedli i obecná členění pohádky jako takové.

Hlavním cílem naší práce však byl rozbor pohádkového textu. Proto jsme se již v další části zabývali základními otázkami textové lingvistiky s cílem aplikovat zjištěné poznatky a postupy na vybraných ruských pohádkových textech od A. N. Afanasjeva.

V odborných publikacích, které se věnují problematice této rozvíjející se jazykovědné disciplíny, jsme se setkali s různým pojetím a s různými přístupy. Obecně mezi lingvistickými názory převládá názor o užitečnosti takového přístupu k jazykovědnému bádání, který se orientuje na rozsáhlejší a komplexnější útvary, než s jakými se setkáváme na úrovni věty. Postupně dochází k rozsáhlému rozvoji této disciplíny, objevuje se velké množství odborných publikací, věnujících se principům

textové soudržnosti a jsou vypracovány nejrůznější textové teorie a přehledy prostředků výstavby textu, jež nelze interpretovat pouze na pozadí větného celku.

Vycházejí z různých výkladů samotného termínu „text“, který je objektem zkoumání textové lingvistiky, jej můžeme shrnutě charakterizovat jako celistvý jazykový útvar, vyznačující se komunikativní a obsahovou soudržností. Pro výstižnější textovou charakteristiku uvádíme výčet základních specifických rysů, vypracovaný autory Dresslerem-Beaugrandem, který slouží podkladem pro mnohé jiné odborně-lingvistické publikace.

Poukázali jsme také na dva základní přístupy k analyzování textu, a sice přístupy propoziční a komunikativní. Přístup propoziční předpokládá analýzu textu od elementárních textových jednotek směrem k textu jako celku, zatímco přístup komunikativní vychází od textu jako celku a zaměřuje se spíše na komunikativní funkci. Dnešní textově-lingvistický trend se vyznačuje druhým, komunikativním přístupem. Stejně jako M. Hirshová se však přikláníme k názoru, že nelze oba zmiňované přístupy striktně oddělovat, neboť pro získání celistvého obrazu o textu je potřeba aplikovat komplexně oba přístupy.

I přesto, že dnes mezi přístupy převládá pojetí komunikativní, v naší práci jsme se zaměřili na analýzu textu od těch nejzákladnějších textových jednotek směrem k textu jako celku, tedy na přístup propoziční. Domníváme se, že není v rozsahu naší práce pojmout analýzu textu z hlediska složitějšího a obsáhlejšího komunikativního přístupu, který by předpokládal analýzu mnoha různých faktorů, podílejících se na tvorbě textu, jakými jsou komunikační situace, mluvčí, cíle, které mluvčí textem realizuje apod. Snažili jsme se spíše poukázat na prostředky, které napomáhají soudržnosti textu, tedy prostředky textové koheze a koherence. I v pojetí těchto dvou termínů se setkáváme s různými lingvistickými výklady. Přikláníme se však k rozlišování obou termínů

a chápeme textovou kohezi jako projev formální soudržnosti textu a textovou koherenci jako soudržnost obsahovou.

V propozičním pojetí jsme se však nejdříve zaměřili na syntaktické členění textu a objasnili základní termíny této problematiky, jakými jsou výpověď a promluva. V této oblasti jsme se opírali zejména o materiál J. Hrbáčka, podle kterého chápeme promluvu jako jednotku komunikace, tvořící obsahově-sémantický celek se souvislou strukturou, a výpověď jako její elementární komunikativní jednotku. K tomu, abychom mohli rozčlenit námi analyzované pohádkové texty, zaměřili jsme se podrobněji na tvorbu vyšších komunikačních celků, do kterých jsou promluvy spojovány. Na základě tohoto členění jsme zjistili, že pohádkový text můžeme označovat jako složenou promluvu epickou, kde dochází k prolínání promluvy vypravěčovy a promluvy jednotlivých postav. S ohledem na námi vybrané texty jsme ve svém syntaktickém členění neopomněli poukázat na funkci uvozovacích vět, zmínili jsme se o dialogické sekvenci promluv, o dialogu jako takovém a o jeho výstavbě.

V další části už jsme se podrobněji zaměřili na zmíněné kohezní a koherenční prostředky, jejich klasifikaci. Ve svém přehledu jsme se pokusili zmínit ty nejzákladnější prvky, pomocí kterých je dosahováno návaznosti v textu. Tohoto výčtu jsme poté využili v praktické části naší práce, kde jsme se snažili předvést užití těchto prostředků na vybraných textech.

V rámci kohezních prostředků jsme zvláštní kapitolu věnovali definici a členění konektorů. V této klasifikaci jsme uváděli spíše na ty spojovací prostředky, které mají funkci výlučně textovou.

Z hlediska propozičního přístupu jsme se zaměřili taky na způsoby návaznosti textu v rámci tematické struktury, čemuž nám posloužily klasifikace základních tematických posloupností. V této části jsme definovali téma jako kontextově zapojenou část ve

výpovědi, zatímco réma jako část kontextově nezapojenou. Ukázali jsme také dva nejzákladnější typy tematických posloupností, jakými jsou návazná tematizace rématu a rozvíjení průběžného tématu.

Zvláštní kapitolu jsme věnovali problematice makrostruktur, na základě kterých můžeme globální obsah určitého úryvku textu vyjádřit jen pomocí tzv. makropropozic. Vytváření takových makropropozic může být velmi variabilní, k naší makrostrukturní analýze jsme vybrali poměrně krátký a jednoduchý text pohádky *Гуси-лебеди*, kde jsme se snažili demonstrovat všechny uváděné makrostrukturní postupy.

Většina praktické části naší práce je věnována předvedení uváděných prostředků na námi vybraných textech. Ve většině uváděných příkladů jsme vycházeli ze dvou pohádkových textů, a sice pohádky *Гуси-лебеди* a *Сказка об Иване-царевиче, жарптице и о сером волке*. Ve snaze poukázat i na jiné charakteristické kohezní prostředky, které se však v těchto textech nevyskytovaly, jsme využili i textů jiných ruských pohádek.

Veškerá námi uváděná analýza je demonstrativního charakteru. Pro detailnější zpracování textové analýzy by bylo potřeba mnohem větší množství zkoumaných textů a podrobnější analýza zejména z hlediska komunikativního přístupu k textu. Přesto se domníváme, že se nám podařilo poukázat alespoň na některé specifické rysy textu pohádkového žánru a aplikovat některé textově-lingvistické přístupy na námi vybraných textech.

7. Резюме

Темой настоящей дипломной работы является анализ текста и его последующее применение на материале русской сказки. Автор старается показать основные теоретические сведения и принципы из области развивающейся лингвистической дисциплины – лингвистики текста.

В первой главе автор представляет сказку в качестве одного из самых распространенных и самых любимых фольклорных жанров. В связи с тем определяются самые основные термины фольклор и фольклорное творчество. На основе приведенного узнаем, что с самим термином фольклор встречаемся уже в первой половине 19 века, в настоящее время таким термином обозначается народное творчество, художественная и коллективная деятельность отдельных народов, отражающая жизнь народа, его воззрения, идеалы. В отличие от произведений других жанров, в фольклорных произведениях встречаемся с использованием разговорного народного языка, важной чертой является также употребление специфических выразительных средств.

В дальнейшей части первой главы автор старается определить состав и основную классификацию жанров именно русского фольклора. На основе указанных классификаций относит жанр сказки к преимущественно прозаическим жанрам (с точки зрения его формы), в соответствии с другой классификацией в состав жанров непродуктивных (не развивающихся). Наиболее распространенной автор считает классификацию по Кравцову, распределяющей фольклорные жанры по их отношению к традиционному проводимым обрядам. Исходя из данной классификации, он относит сказку, вместе с преданием и легендой, в состав эпическо-прозаических жанров.

В другой главе автор уже занимается исключительно сказкой. В начале данной главы приводит некоторые основные дефиниции сказки, с которыми встречаемся в научных публикациях, посвященных именно жанру сказки. Большинство фольклористов сходятся на том, что сказка является основным жанром народного устнопоэтического творчества, с которым встречаемся преимущественно в форме прозаического рассказа – волшебного, авантюрного или бытового характера.

На основе исторических источников, занимающихся развитием жанра сказки на территории русских земель, автор коротко описывает развитие русской сказки среди других исторических литературных произведений. В связи с тем приводит доказательства о том, что со сказочными мотивами встречаемся уже в источниках 15 века – в предании «О князе Петре и девице Февронии», одном из красивейших преданий не только русской, а даже мировой литературы. Одновременно описывает историю употребления собственного термина сказка и знакомит читателей с самыми важными произведениями русских фольклористов, занимающихся собиранием русских сказок. Автор подчеркивает, что важнейшими произведениями данного типа являются работы известного русского фольклориста А. Н. Афанасьева, а именно его восьмитомный сборник русских народных сказок из 19 века. Сказки данного сборника служат также материалом для лингвистического анализа сказочного текста в настоящей дипломной работе.

Третья глава настоящей работы уже посвящена проблематике и основным вопросам лингвистики текста. На основе материалов разных научных публикаций, посвященных изучению данной области, автор представляет ее в качестве молодой развивающейся дисциплины, занимающей специфическое место среди остальных лингвистических наук. В связи с тем, естественно, встречаемся с разным пониманием и подходом к изучению данной отрасли. Не существуют единые

принципы изучения и классификации текстов и появляются расхождения в употреблении текстуально-лингвистической терминологии.

Несмотря на вышеизложенное, лингвисты сходятся во мнении, что необходимо существование такого лингвистического исследования, целью которого является рассмотрение более комплексных текстуальных единиц, с которыми не встречаемся на уровне предложения (до тех пор максимальной единицы языковой системы). В настоящее время уже располагаем большим количеством научных публикаций, посвященных принципам построения и когерентности текста. В текстуально-лингвистических статьях подробно описаны характеристические черты лексической и грамматической когезии, принципы членения текста, появляются анализы тематических последовательностей в текстах и т. п.

Автор также подчеркивает, что лингвистика текста взаимосвязана с рядом других общественно-научных дисциплин, как напр. стилистикой, риторикой, теорией общественной коммуникации, теорией речевых актов, социолингвистикой и психологией. Из этого вытекает, что лингвистика текста, в отличие от других лингвистических дисциплин, требует более комплексного подхода.

Следующая глава настоящей работы занимается обозначением собственного термина «текст», являющегося объектом исследования уже упомянутой дисциплины – лингвистики текста. В связи с тем описывается характеристика и основные черты текста, а также обсуждаются главные подходы к его исследованию. Среди нескольких дефиниц, обозначающих термин текст, автор склонится прежде всего к определению, что текст представляет собой единицу, ограниченной и определенной своей коммуникативной функцией. Кроме данной объединяющей функции очень важным фактором является также связность содержания, или (для определенных типов текстов) специфический способ

формирования содержания и выражение данной связности при помощи формальных средств.

Для более точного определения понятия текст в дальнейшей части приводится перечень семи специфических черт (критериев) текстуальности, разработанный лингвистами Дресслером и Бограндом. К этим критериям относятся: 1) ситуативность; 2) интертекстуальность; 3) интенциональность; 4) акцептабельность; 5) информативность; 6) когерентность и 7) когезия. В зависимости от разных типов текстов появляются некоторые из приведенных признаков чаще, чем остальные. В других публикациях встречаемся, естественно, с несколько другими признаками текстуальности. Однако все в принципе сходятся в том, что самым важным фактором текстуальности является связность формальная, семантическая и функциональная, а также отношение к ситуационным (языковым и внеязыковым) факторам.

В современной лингвистике появляются два основных подхода к исследованию текста – пропозиционный и коммуникативный (функциональный). Данная проблематика обсуждается в следующей части четвертой главы. Пропозиционный подход сосредотачивается на исследовании текста от элементарных текстуальных единиц к тексту как к целому. Основной целью пропозиционного подхода является исследование способов и средств связности элементарных текстуальных единиц и их частей в составных предложениях и текстах. У данного подхода встречаемся с исследованием таких явлений, которые в общем обозначаются терминами когерентность текста, когезия текста и т. п.

В отличие от пропозиционного подхода к исследованию текста, в центре внимания коммуникативного подхода находится факт, что посредством текста говорящий реализует разные цели. В связи с тем важным критерием является

связанность текста с определенной коммуникативной ситуацией, с лицом говорящего и его намерениями. В современной лингвистике большей частью преобладает тенденция к упрощению коммуникативного подхода. Однако автор склонится к мнению, что для получения более комплексного образа необходимо совместное употребление обоих подходов.

В связи с тем, что анализ текста, с точки зрения более сложного и обширного коммуникативного подхода, требует рассмотрение многих разных факторов, оказывающих влияние на образование текста, автор, учитывая пределы настоящей работы, сосредоточится на употреблении пропозиционного подхода, т. е. старается показать самые основные средства когерентности и когезии текста. Даже в понимании этих двух терминов встречаемся в научных публикациях с разной интерпретацией. В настоящей работе когезия текста понимается как проявление формальной связности текста, а когерентность текста как проявление связности содержания.

В начале части, посвященной средствам пропозиционного подхода к тексту, встречаемся с вопросом синтаксического членения текста. На основе материалов Й. Грбачека, занимающегося данной проблематикой, выясняется понимание терминов «*promluva*» (высказывание) и «*vúrověd'*» (на русском языке воспользуемся обозначением «элементарное высказывание»). Итак, «*promluva*» понимается как единица коммуникации, образующая самостоятельное семантическое единство со своей целостной структурой, а «*vúrověd'*» - это основной строительный элемент данного высказывания (текста высказывания). С целью применить данное членение на анализированных текстах русской сказки, автор старается более подробно обсудить вопрос образования форм более высокого уровня, в которые высказывания интегрируются. Такие единицы

в принципе делятся на две основные группы, а именно: 1) совокупность высказываний (связанных парадигматическими отношениями) и 2) комплекс высказываний (связанных посредством синтагматических отношений). Классификация комплексов высказываний еще делится в зависимости от типа синтагматических отношений на последовательность высказываний и сложное высказывание.

На основе приведенной классификации автор относит анализируемые тексты русской сказки в группу вторичного комплекса высказываний, а именно в группу сложных высказываний – эпических. Речь идет о структуре инкорпорации высказываний, где в речь рассказчика инкорпорированы высказывания отдельных персонажей.

В конце данной части, занимающейся синтаксическим членением текста, приводятся членения отдельных высказываний в зависимости от функции, реализации, формы репродукции или в зависимости от взаимоотношения речи рассказчика и высказываний персонажей. В связи с подробным анализом сложного высказывания эпического обсуждается вопрос функции вводных предложений, часто появляющихся в текстах данного типа, а также описываются характеристические черты диалогического текста, его образование и структура.

Следующая глава подробнее занимается членением средств когезии текста. Исходя из классификации И. Р. Гальперина, автор старается выделить самые главные элементы, с помощью которых достигается связности текста. Данное перечисление является основой для последующего практического анализа, где показывается употребление данных средств на избранных текстах русских сказок. На основе упомянутой классификации выделяются следующие способы и средства когезии: 1) лексические средства (смежный повтор, дистантный повтор,

уротребление синонимов); 2) субституция наименования (разные типы замещений); 3) логико-грамматические средства (союзы, конденсаты, логические вводные слова, пространственные и временные детерминанты и т.п.); 4) ассоциативные связи; 5) средства образной когезии; б)композиционно-структурные формы когезии; 7) специальные стилистические приемы; 8) ритмико-образующие формы и 9) графические средства.

Формальная связность текста связана также с тематическими последовательностями, которым посвящена следующая глава. В ней определены основные термины «тема» (контекстуально связанная часть высказывания) и «рема» (контекстуально независимый член высказывания). Одновременно приводятся два основных типа тематических последовательностей, а именно тематизация ремы и сквозная тема. Кроме этих двух главных последовательностей автор перечисляет и некоторые другие типы (как напр. деривационную тематизацию ремы, обзорную тему и т.п.).

Самостоятельная глава выделена для классификации основных средств когезии текста – коннекторам, с помощью которых выражаются основные логические отношения между единицами текста и которые помогают адресату ориентироваться в тексте. В следующем членении автор старается перечислить коннекторы с исключительно текстуальной функцией и выделяет шесть основных групп: 1) собственные коннекторы (выражающие самые основные отношения в текстах); 2) имплицативные коннекторы (присоединяющие единицы текста к предыдущему тексту или содержательной единице); 3) композиционные коннекторы (выражающие функцию предстоящей единицы текста); 4) текстовые ориентиры (которые помогают ориентироваться в тексте с точки зрения пространства и времени); 5) контактные средства (служат для установления,

поддержки и прекращения контакта между участниками коммуникационного акта) и наконец б) метатекстовые комментарии (выражающие отношение говорящего к высказыванию).

Последняя глава теоретической части настоящей работы посвящена проблематике макроструктур, на основе которых можно глобальное содержание определенного отрывка текста выразить только при помощи так называемых макропропозиций. Существуют разные подходы к образованию таких макропропозиций, среди которых можно выделить четыре основные операции: 1) пропуск; 2) обобщение; 3) интегрирование и 4) заимствование.

В практической части автор старается показать способы применения упомянутых в теоретической части средств на избранных текстах русской сказки. В большинстве случаев для анализа используются сказки «Сказка об Иване-царевиче, жар-птице и о сером волке» и сказки «Гуси-лебеди». Пытаясь показать и другие характеристические средства, автор использует также тексты сказок «Шабарша», «Лиса-исповедница» и «Ведьма и солнцева сестра». Все упомянутые тексты являются приложением настоящей работы.

Первая часть аналитической части показывает использование некоторых типов лексических и грамматических средств когезии текста. В рамках таких средств появляется смежный повтор, субституция наименования, прономинализация (анафорическая и катафорическая) и т.д. В качестве грамматических средств выступают чаще всего союзы, употребляются деепричастия или напр. временный детерминант.

В следующей части вычисляются некоторые употребляемые коннекторы, среди которых преобладают прежде всего коннекторы собственные, но появляются также контактные средства, текстовые ориентиры или метатекстовые комментарии.

На материале сказки «Гуси-лебеди» автор старается употребить теоретические знания, касающиеся синтаксического текста, а на материале сказки «Сказка об Иване-царевиче, жар-птице и о сером волке» показывает наиболее часто употребляемые тематические последовательности, среди которых преобладают уже упомянутые два основных типа – тематизация ремы и сквозная рема.

Последняя часть работы посвящена макроструктурному анализу текста сказки «Гуси-лебеди», где употребляются все главные макроструктурные операции.

8. Použitá literatura

1. Аникин, В. П.: *Теория фольклора*. «КДУ», Москва 2004.
2. Анисимова, Е. Е.: *Лингвистика текста и международная коммуникация*. «ACADEMIA», Москва 2003.
3. *Akademický slovník cizích slov*. «ACADEMIA», Praha 1998.
4. *Большая советская энциклопедия, Том 39*. «Большая советская энциклопедия», Москва 1956.
5. Černý, J.: *Textová lingvistika – Kapitola z dějin lingvistiky*. «Studie z textové lingvistiky», 1990, s. 7 – 14.
6. Daneš, F.: *Typy tematických posloupností v textu*. «SaS», 1968, s. 125-139.
7. Daneš, F. – Hlavsa, Z. a kol.: *Mluvnice češtiny (3)*. «Academia», Praha 1987.
8. Гальперин, И.Р.: *Текст как объект лингвистического исследования*. «Наука», Москва 1981.
9. Grepl, M. a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2000.
10. Hirschová, M.: *Úvod do teorie textu*. Olomouc 1989.
11. Hoffmannová, J.: *Koherence, koheze, konexe...?* «SaS», 1993, s. 58-69.
12. Hrbáček, J.: *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny*. «TRIZONIA», Praha 1994.
13. Кравцов, Н. И. – Лазутин, С. Г.: *Русское устное народное творчество*. «Высшая школа», Москва 1983.
14. Лазутин, С. Г.: *Поэтика русского фольклора*. «Высшая школа», Москва 1981.
15. Marie-Louise von Franz: *Psychologický výklad pohádek*. «Portál», Praha 1998.
16. Москальская, О. И.: *Грамматика текста*. Москва 1981.
17. Müllerová, O.: *K výstavbě dialogického textu*. «SaS», 1981, s. 282-290.
18. Nagiškin, D.: *O pohádce*. «SNDK», Praha 1953.
19. *Народные русские сказки. Из сборника А.Н.Афанасьева*. «Художественная литература», Москва 1983.
20. Nekvapil, J.: *Od generativní textové gramatiky k interdisciplinární vědě o textech*. «SaS», 1982, s. 231-232.
21. Николаева, Т. М.: *Лингвистика текста. Современное состояние и перспективы*. In: Новое в зарубежной лингвистике, вып. VIII, лингвистика текста, Москва 1978, с. 5-39.
22. Новиков, Н. В.: *Русская сказка в ранних записях и публикациях*. «Наука», Ленинград 1971.
23. Папина, А. Ф.: *Текст: его единицы и глобальные категории*. «УРСС», Москва 2002.
24. Пересыпкина, В.: *Народные русские сказки. Из сборника А. Н. Афанасьева*. «Художественная литература», Москва 1983.
25. Пропп, В. Я.: *Морфология волшебной сказки*. «Лабиринт», Москва 2005.
26. Пропп, В. Я.: *Русская сказка*. «Лабиринт», Москва 2005.
27. Пушкин, А. С.: *Сказки*. «РОСМЕН», Москва 1998.
28. Реферовская, Е. А.: *Лингвистические исследования структуры текста*. «Наука», Ленинград 1983.
29. Štolpová, V.: *Hlavní problémy textové lingvistiky na materiále ruských vědeckofantastických povídek*, Olomouc 2006.

30. Tomášková, R.: *Dramatický dialog z hlediska textové koheze a koherence*. «Ostravská univerzita Ostrava, Filozofická fakulta», Ostrava 1999.
31. Ведерникова, Н. И.: *Русская народная сказка*. «Наука», Москва 1975.
32. Vobořil, L.: *Přednášky ke kurzu „Lingvistika textu“*, Olomouc 2008.
33. Vobořil, L. *Ruská anekdota (jazyk, žánr, text) – Pokus o syntézu* «Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci», Olomouc 2002.
34. *Všeobecná encyklopedie*. 2. svazek C-F. «DIDEROT», Praha 1999.
35. Zimek, R. : *Современное состояние и актуальные задачи лингвистики текста*. In: Olomoucko-lublinský sborník II., AUPO, Philologica 58, SPN, Praha 1988, s. 73 – 99.
36. Зуева, Т. В. – Кидран, В. П.: *Русский фольклор*. «Наука», Москва 2001.

9. Přílohy

V příloze uvádíme pohádky, z nichž jsme čerpali příklady pro naši textovou analýzu. Ve většině uváděných příkladů jsme vycházeli z pohádky «Гуси-лебеди», příp. «Сказка об Иване-царевиче, жар птице и о сером волке». V některých případech jsme využili i úryvků z pohádek «Лиса – исповедница», «Ведьма и солнцева сестра» a «Шабарша».

1.) Гуси-лебеди

Жили старичок со старушкою; у них была дочка да сынок маленький.

– Дочка, дочка! – говорила мать. – Мы пойдем на работу, принесем тебе булочку, сошьем платице, купим платочек; будь умна, береги братца, не ходи со двора.

Старшие ушли, а дочка забыла, что ей приказывали; посадила братца на травке под окошком, а сама побежала на улицу, заигралась, загулялась. Налетели гуси-лебеди, подхватили мальчика, унесли на крылышках.

Пришла девочка, глядь – братца нету! Ахнула, кинулась туда-сюда – нету! Кликала, заливалась слезами, причитывала, что худо будет от отца и матери, – братец не откликнулся! Выбежала в чистое поле; метнулись вдалеке гуси-лебеди и пропали за темным лесом.

Гуси-лебеди давно себе дурную славу нажили, много шkodили и маленьких детей крадывали; девочка угадала, что они унесли ее братца, бросилась их догонять. Бежала, бежала, стоит печка.

– Печка, печка, скажи, куда гуси полетели?

– Съешь моего ржаного пирожка, – скажу.

– О, у моего батюшки пшеничные не едятся!

Печь не сказала.

Побежала дальше, стоит яблонь.

– Яблонь, яблонь, скажи, куда гуси полетели?

– Съешь моего лесного яблока, – скажу.

– О, у моего батюшки и садовые не едятся!

Побежала дальше, стоит молочная речка, кисельные берега.

– Молочная речка, кисельные берега, куда гуси полетели?

– Съешь моего простого киселика с молоком, – скажу.

– О, у моего батюшки и сливочки не едятся!

И долго бы ей бегать по полям да бродить по лесу, да, к счастью, попался еж; хотела она его толкнуть, побоялась наколоться и спрашивает:

– Ежик, ежик, не видал ли, куда гуси полетели?

– Вон туда-то! – указал.

Побежала – стоит избушка на курьих ножках, стоит-поворачивается. В избушке сидит баба-яга, морда жилиная, нога глиняная; сидит и братец на лавочке, играет золотыми яблочками. Увидела его сестра, подкралась, схватила и унесла; а гуси за нею в погоню летят; нагонят злодеи, куда деваться? Бежит молочная речка, кисельные берега.

– Речка-матушка, спрячь меня!

– Съешь моего киселика!

Нечего делать съела. Речка ее посадила под бережок, гуси пролетели. Вышла она, сказала: «Спасибо!» – и опять бежит с братцем; а гуси воротились, летят навстречу. Что делать? Беда! Стоит яблонь.

– Яблонь, яблонь – матушка, спрячь меня!

– Съешь мое лесное яблочко!

Поскорей съела. Яблонь ее заслонила веточками, прикрыла листиками; гуси пролетели. Вышла и опять бежит с братцем, а гуси увидели – да за ней; совсем налетают, уж крыльями бьют, того и гляди – из рук вырвут! К счастью, на дороге печка.

– Сударыня печка, спрячь меня!

– Съешь моего ржаного пирожка!

Девушка поскорей пирожок в рот, а сама в печь, села в устьецо.

Гуси полетали-полетали, покричали-покричали и ни с чем улетели.

А она прибежала домой, да хорошо еще, что успела прибежать, а тут и отец и мать пришли.

2.) Сказка об Иване-царевиче, жар-птице и о сером волке

В некотором было царстве, в некотором государстве был-жил царь, по имени Выслав Андронович. У него было три сына-царевича: первый – Дмитрий-царевич, другой – Василий-царевич, а третий – Иван-царевич.

У того царя Выслава Андроновича был сад такой богатый, что ни в котором государстве лучше того не было; в том саду росли разные дорогие деревья с плодами и без плодов, и была у царя одна яблоня любимая, и на той яблоне росли яблочки все золотые.

Повадилась к царю Выславу в сад летать жар-птица; на ней перья золотые, а глаза восточному хрусталу подобны. Летала она в тот сад каждую ночь и садилась на любимую Выслава царя яблоню, срывала с нее золотые яблочки и опять улетала.

Царь Выслав Андронович весьма крушился о той яблоне, что жар-птица много яблочек с нее сорвала; почему призвал к себе трех своих сыновей и сказал им:

– Дети мои любезные! Кто из вас может поймать в моем саду жар-птицу? Кто изловит ее живую, тому еще при жизни моей отдам половину царства, а по смерти и все.

Тогда дети его царевичи возопили единогласно:

– Милостивый государь-батюшка, ваше царское величество! Мы с великою радостью будем стараться поймать жар-птицу живую.

На первую ночь пошел караулить в сад Дмитрий-царевич и, усевшись под ту яблоню, с которой жар-птица яблочки срывала, заснул и не слышал, как та жар-птица прилетала и яблочек весьма много ощипала.

Поутру царь Выслав Андронович призвал к себе своего сына Дмитрия-царевича и спросил:

– Что, сын мой любезный, видел ли ты жар-птицу или нет?

Он родителю своему отвечал:

– Нет, милостивый государь-батюшка! Она эту ночь не прилетала.

На другую ночь пошел в сад караулить жар-птицу Василий царевич. Он сел под ту же яблоню и, сидя час и другой ночи, заснул так крепко, что не слышал, как жар-птица прилетала и яблочки щипала.

Поутру царь Выслав призвал его к себе и спрашивал:

– Что, сын мой любезный, видел ли ты жар-птицу или нет?

– Милостивый государь-батюшка! Она эту ночь не прилетала.

На третью ночь пошел в сад караулить Иван-царевич и сел под ту же яблонь; сидит он час, другой и третий – вдруг осветило весь сад так, как бы он многими огнями освещен был: прилетела жар-птица, села на яблоню и начала щипать яблочки.

Иван-царевич подкрался к ней так искусно, что ухватил ее за хвост; однако не мог ее удержать: жар-птица вырвалась и полетела, и осталось у Ивана-царевича в руке только одно перо из хвоста, за которое он весьма крепко держался.

Поутру, лишь только царь Выслав от сна пробудился, Иван-царевич пошел к нему и отдал ему перышко жар-птицы.

Царь Выслав весьма был обдарован, что меньшому его сыну удалось хотя одно перо достать от жар-птицы.

Это перо было так чудно и светло, что ежели принести его в темную горницу, то оно так сияло, как бы в том покое было зажжено великое множество свеч. Царь Выслав положил то перышко в свой кабинет как такую вещь, которая должна вечно храниться. С тех пор жар-птица не летала уже в сад.

Царь Выслав опять призвал к себе детей своих и говорил им:

– Дети мои любезные! Поезжайте, я даю вам свое благословение, отыщите жар-птицу и привезите ко мне живую; а что прежде я обещал, то, конечно, получит тот, кто жар-птицу ко мне превезет.

Димитрий и Василий-царевичи начали иметь злобу на меньшего своего брата Ивана-царевича, что ему удалось выдернуть у жар-птицы из хвоста перо; взяли они у отца своего благословение и поехали двое отыскивать жар-птицу.

А Иван-царевич также начал у родителя своего просить на то благословения. Царь Выслав сказал ему:

– Сын мой любезный, чадо мое милое! Ты еще молод и к такому дальнему и трудному пути непривычен; зачем тебе от меня отлучаться? Ведь братья твои и так поехали. Ну, ежели и ты от меня уедешь, и вы все трое долго не возвратитесь? Я уже при старости и хожу под богом; ежели во время отлучки вашей господь бог отымет мою жизнь, то кто вместо меня будет управлять моим царством? Тогда может сделаться бунт или несогласие между нашим народом, а унять будет некому; или неприятель под наши области подступит, а управлять войсками нашими будет некому.

Однако сколько царь Выслав ни старался удерживать Ивана-царевича, но никак не мог не отпустить его, по его неотступной просьбе. Иван-царевич взял у родителя своего благословение, выбрал себе коня и поехал в путь, и ехал, сам не зная, куды едет.

Едучи путем-дорогою, близко-ли, далеко-ли, низко-ли, высоко-ли, скоро сказка сказывается, да не скоро дело делается, наконец приехал он в чистое поле, в зеленые луга. А в чистом поле стоит столб, а на столбу написаны эти слова: «Кто поедет от столба сего прямо, тот будет голоден и холоден; кто поедет в правую сторону, тот будет здоров и жив, а конь его будет мертв; а кто поедет в левую сторону, тот сам будет убит, а конь его жив и здоров останется».

Иван-царевич прочел эту надпись и поехал в правую сторону, держа на уме: хотя конь его и убит будет, зато сам жив останется и со временем может достать себе другого коня.

Он ехал день, другой и третий – вдруг вышел ему навстречу пребольшой серый волк и сказал:

– Ох ты гой еси, молодой юноша, Иван-царевич! Ведь ты читал, на столбе написано, что конь твой будет мертв; так зачем сюда едешь?

Волк вымолвил эти слова, разорвал коня Ивана-царевича надвое и пошел прочь в сторону.

Иван-царевич вельми сокрушался по своему коню, заплакал горько и пошел пеший.

Он шел целый день и устал несказанно и только что хотел присесть отдохнуть, вдруг нагнал его серый волк и сказал ему:

– Жаль мне тебя, Иван-царевич, что ты пеш изнурился; жаль мне и того, что я заел твоего доброго коня. Добро! Садись на меня, на серого волка, и скажи, куда тебя везти и зачем?

Иван-царевич сказал серому волку, куды ему ехать надобно; и серый волк помчался с ним пуще коня и чрез некоторое время как раз ночью привез Ивана-царевича к каменной стене не гораздо высокой, остановился и сказал:

– Ну, Иван-царевич, слезай с меня, с серого волка, и полезай через эту каменную стену; тут за стеною сад, а в том саду жар-птица сидит в золотой клетке. Ты жар-птицу возьми, а золотую клетку не трогай; ежели клетку возьмешь, то тебе оттуда не уйти будет: тебя тотчас поймают!

Иван-царевич перелез через каменную стену в сад, увидел жар-птицу в золотой клетке и очень на нее прельстился. Вынул птицу из клетки и пошел назад, да потом одумался и сказал сам себе:

– Что я взял жар-птицу без клетки, куда я ее посажу?

Воротился и лишь только снял золотую клетку – то вдруг пошел стук и гром по всему саду, ибо к той золотой клетке были струны приведены. Караульные тотчас проснулись, прибежали в сад, поймали Ивана-царевича с жар-птицею и привели к своему царю, которого звали Долматом.

Царь Долмат весьма разгневался на Ивана-царевича и вскричал на него громким и сердитым голосом:

– Как не стыдно тебе, молодой юноша, воровать! Да кто ты таков, и которых земля, и какого отца сын, и как тебя по имени зовут?

Иван-царевич ему молвил:

– Я есмь из царства Выславова, сын царя Выслава Андроновича, а зовут меня Иван-царевич. Твоя жар-птица повадилась к нам летать в сад по всякую ночь, и срывала с любимой отца моего яблони золотые яблочки, и почти все дерево испортила; для того послал меня мой родитель, чтобы сыскать жар-птицу и к нему привезть.

– Ох ты, молодой юноша, Иван-царевич, – молвил царь Долмат, – пригоже ли так делать, как ты сделал? Ты бы пришел ко мне, я бы тебе жар-птицу честно отдал; а теперь хорошо ли будет, когда я разошлю во все государства о тебе объявить, как ты в моем государстве нечестно поступил? Однако слушай, Иван-царевич! Ежели ты сослужишь мне службу – съездишь за тридевять земель, в тридесятое государство, и достанешь мне от царя Афрона коня златогривого, то я тебя в твоей вине прощу и жар-птицу тебе с великою честью отдам; а ежели не сослужишь этой службы, то дам о тебе знать во все государства, что ты нечестный вор.

Иван-царевич пошел от царя Долмата в великой печали, обещая ему достать коня златогривого.

Пришел он к серому волку и рассказал ему обо всем, что ему царь Долмат говорил.

– Ох ты гой еси, молодой юноша, Иван-царевич! – молвил ему серый волк. – Для чего ты слова моего не слушался и взял золотую клетку?

– Виноват я перед тобою, – сказал волку Иван-царевич.

– Добро, быть так! – молвил серый волк. – Садись на меня, на серого волка; я тебя свезу, куды тебе надобно.

Иван-царевич сел серому волку на спину; а волк побежал так скоро, аки стрела, и бежал он долго ли, коротко ли, наконец прибежал в государство царя Афрона ночью.

И, пришедши к белокаменным царским конюшням, серый волк Ивану-царевичу сказал:

– Ступай, Иван-царевич, в эти белокаменные конюшни (теперь караульные конюхи все крепко спят!) и бери ты коня златогривого. Только тут на стене висит золотая узда, ты ее не бери, а то худо тебе будет.

Иван-царевич, вступая в белокаменные конюшни, взял коня и пошел было назад; но увидел на стене золотую узду и так на нее прельстился, что снял ее с гвоздя, и только что снял – как вдруг пошел гром и шум по всем конюшням, потому что к той узде были струны приведены. Караульные конюхи тотчас проснулись, прибежали, Ивана-царевича поймали и повели к царю Афрону.

Царь Афрон начал его спрашивать:

– Ох ты гой еси, молодой юноша! Скажи мне, из которого ты государства, и которого отца сын, и как тебя по имени зовут?

На то отвечал ему Иван-царевич:

– Я сам из царства Выславова, сын царя Выслава Андроновича, а зовут меня Иваном-царевичем.

– Ох ты, молодой юноша, Иван-царевич! – сказал ему царь Афрон. – Честного ли рыцаря это дело, которое ты сделал? Ты бы пришел ко мне, я бы тебе коня златогривого с честью отдал. А теперь хорошо ли тебе будет, когда я разошлю во все государства объявить, как ты нечестно в моем государстве поступил? Однако слушай, Иван-царевич! Ежели ты послужишь мне службу и съездишь за тридевять земель, в тридесятое государство, и востанешь мне королевну Елену Прекрасную, в которую я давно и душою и сердцем влюбился, а достать не могу, то я тебе эту вину прошу и коня златогривого с золотую уздою честно отдам. А ежели этой службы мне не послужишь, то я о тебе дам знать во все государства, что ты нечестный вор, и пропишу все, как ты в моем государстве дурно сделал.

Тогда Иван-царевич обещался царю Афрону королевну Елену Прекрасную достать, а сам пошел из палат его и горько заплакал.

Пришел к серому волку и рассказал все, что с ним случилось.

– Ох ты гой еси, молодой юноша, Иван-царевич! – молвил ему серый волк. – Для чего ты слова моего не слушался и взял золотую узду?

– Виноват я пред тобою, – сказал волку Иван-царевич.

– Добро, быть так! – продолжал серый волк. – Садись на меня, на серого волка; я тебя свезу, куды тебе надобно.

Иван-царевич сел серому волку на спину; а волк побежал так скоро, как стрела, и бежал он, как бы в сказке сказать, недолгое время и наконец, прибежал в государство королевны Елены Прекрасной.

И, пришедши к золотой решетке, которая окружала чудесный сад, волк сказал Ивану-царевичу:

– Ну, Иван-царевич, слезай теперь с меня, с серого волка, и ступай назад по той же дороге, по которой мы сюда пришли, и ожидай меня в чистом поле под зеленым дубом.

Иван-царевич пошел, куда ему велено. Серый же волк сел близ той золотой решетки и дожидался, покуда пойдет прогуляться в сад королева Елена Прекрасная.

К вечеру, когда солнышко стало гораздо опускаться к западу, почему и в воздухе было не очень жарко, королева Елена Прекрасная пошла в сад прогуливаться со своими нянюшками и с придворными боярынями. Когда она вошла в сад и подходила к тому месту, где серый волк сидел за решеткою, – вдруг серый волк перескочил через решетку в сад и ухватил королеву Елену Прекрасную, перескочил назад и побежал с нею что есть силы-мочи.

Прибежал в чистое поле под зеленый дуб, где его Иван-царевич дожидался, и сказал ему:

– Иван-царевич, садись поскорее на меня, на серого волка!

Иван-царевич сел на него, а серый волк помчал их обоих к государству царя Афрона.

Няньки, и мамки, и все боярыни придворные, которые гуляли в саду с прекрасною королевною Еленою, побежали тотчас во дворец и послали в погоню, чтоб догнать серого волка; однако сколько гонцы ни гнались, не могли нагнать и воротились назад.

Иван-царевич, сидя на сером волке вместе с прекрасною королевною Еленою, возлюбил ее сердцем, а она Ивана-царевича; и когда серый волк прибежал в государство царя Афрона и Ивану-царевичу надобно было отвести прекрасную королеву Елену во дворец и отдать царю, тогда царевич весьма запечалился и начал слезно плакать.

Серый волк спросил его:

– О чем ты плачешь, Иван-царевич?

На то ему Иван-царевич отвечал:

– Друг мой, серый волк! Как мне, доброму молодцу, не плакать и не крушиться? Я сердцем возлюбил прекрасную королеву Елену, а теперь должен отдать ее царю Афрону за коня златогривого, а ежели ее не отдам, то царь Афрон обесчестит меня во всех государствах.

– Служил я тебе много, Иван-царевич, – сказал серый волк, – сослужу и эту службу. Слушай, Иван-царевич; я сделаюсь прекрасною королевною Еленою, и ты меня отведи к царю Афрону и возьми коня златогривого; он меня почтет за настоящую королеву. И когда ты сядешь на коня златогривого и уедешь далеко, тогда я выпрошусь у царя Афрона в чистое поле погулять; и как он меня отпустит с нянюшками, и с мамушками, и со всеми придворными боярынями и буду я с ними в чистом поле, тогда ты меня вспомни – и я опять у тебя буду.

Серый волк вымолвил эти речи, ударился о сыру землю – и стал прекрасною королевною Еленою, так что никак и узнать нельзя, чтоб то не она была.

Иван-царевич взял серого волка, пошел во дворец к царю Афрону, а прекрасной королевною Елене велел дожидаться за городом.

Когда Иван-царевич пришел к царю Афрону с мнимою Еленою Прекрасною, то царь вельми возрадовался в сердце своем, что получил такое сокровище, которого он давно желал. Он принял ложную королеву, а коня златогривого вручил Ивану-царевичу.

Иван-царевич сел на того коня и выехал за город; посадил с собою Елену Прекрасную и поехал, держа путь к государству царя Долмата.

Серый же волк живет у царя Афрона день, другой и третий вместо прекрасной королевы Елены, а на четвертый день пришел к царю Афрону проситься в чистом поле погулять, чтоб разбить тоску-печаль лютую. Как возговорил ему царь Афрон:

– Ах, прекрасная моя королева Елена! Я для тебя все сделаю, отпущу тебя в чистое поле погулять.

И тотчас приказал нянюшкам, и мамушкам, и всем придворным боярыням с прекрасною королевною идти в чистое поле гулять.

Иван же царевич ехал путем-дорогою с Еленою Прекрасною, разговаривал с нею и забыл было про серого волка; да потом вспомнил:

– Ах, где-то мой серый волк?

Вдруг откуда ни взялся – стал он перед Иваном-царевичем и сказал ему:

– Садись, Иван-царевич, на меня, на серого волка, а прекрасная королева пусть едет на коне златогривом.

Иван-царевич сел на серого волка, и поехали они в государство царя Долмата. Ехали они долго ли, коротко ли и, доехав до того государства, за три версты от города остановились. Иван-царевич начал просить серого волка:

– Слушай ты, друг мой любезный, серый волк! Сослужил ты мне много служб, сослужи мне и последнюю, а служба твоя будет вот такая: не можешь ли ты оборотиться в коня златогривого наместо этого, мотому что с этим златогривым конем мне расстаться не хочется.

Вдруг серый волк ударился о сырую землю – и стал конем златогривым.

Иван-царевич, оставя прекрасную королевну Елену в зеленом лугу, сел на серого волка и поехал во дворец к царю Долмату.

И как скоро туда приехал, царь Долмат увидел Ивана-царевича, что едет он на коне златогривом, весьма обрадовался, тотчас вышел из палат своих, встретил царевича на широком дворе, поцеловал его во уста сахарные, взял его за правую руку и повел в палаты белокаменные.

Царь Долмат для такой радости велел сотворить пир, и они сели за столы дубовые, за скатерти браные; пили, ели, забавлялися и веселилися ровно два дни, а на третий день царь Долмат вручил Ивану-царевичу жар-птицу с золотою клеткою.

Царевич взял жар-птицу, пошел за город, сел на коня златогривого вместе с прекрасной королевной Еленою и поехал в свое отечество, в государство царя Выслава Андроновича.

Царь же Долмат вздумал на другой день своего коня златогривого объездить в чистом поле; велел уго оседлать, потом сел на него и поехал в чистое поле; и лишь только разъярил коня, как он сбросил с себя царя Долмата и, оборотясь по-прежнему в серого волка, побежал и нагнал Ивана-царевича.

– Иван-царевич! – сказал он. – Садись на меня, на серого волка, а королева Елена Прекрасная пусть едет на коне златогривом.

Иван-царевич сел на серого волка, и поехали они в путь. Как скоро довез серый волк Ивана-царевича до тех мест, где его коня разорвал, он остановился и сказал:

– Ну, Иван-царевич, послужил я тебе довольно верою и правдою. Вот на сем месте разорвал я твоего коня надвое, до этого места и довез тебя. Слезай с меня, с серого волка. теперь есть у тебя конь златогривый, так ты сядь на него и поезжай, куда тебе надобно; а я тебе больше не слуга.

Серый волк вымолвил эти слова и побежал в сторону; а Иван-царевич заплакал горько по серому волке и поехал в путь свой с прекрасною королевною.

Долго ли, коротко ли ехал он с прекрасною королевною Еленою на коне златогривом и, не доехав до своего государства за двадцать верст, остановился, слез с коня и вместе с прекрасною королевною лег отдохнуть от солнечного зною под деревом; коня златогривого привязал к тому же дереву, а клетку с жар-птицею поставил подле себя.

Лежа на мягкой траве и ведя разговоры полубовные, они крепко уснули.

В то самое время братья Ивана-царевича, Дмитрий и Василий-царевичи, ездя по разным государствам и не найдя жар-птицы, возвращались в свое отечество с порожними руками; нечаянно наехали они на своего сонного брата Ивана-царевича с прекрасною королевною Еленою.

Увидя на траве коня златогривого и жар-птицу в золотой клетке, весьма на них прельстились и вздумали брата своего Ивана-царевича убить до смерти.

Димитрий-царевич вынул из ножен меч свой, заколол Ивана-царевича и изрубил его на мелкие части; потом разбудил прекрасную королевну Елену и начал ее спрашивать:

– Прекрасная девица! Которого ты государства, и какого отца дочь, и как тебя по имени зовут?

Прекрасная королевна Елена, увидя Ивана-царевича мертвого, крепко испугалась, стала плакать горькими слезами и во слезах говорила:

– Я королевна Елена Прекрасная, а достал меня Иван-царевич, которого вы злой смерти предали. Вы тогда б были добрые рыцари, если б выехали с ним в чистое поле да живого победили, а то убили сонного и тем какую себе похвалу получите, Сонный человек – что мертвый!

Тогда Димитрий-царевич приложил свой меч к сердцу прекрасной королевны Елены и сказал ей:

– Слушай, Елена Прекрасная! Ты теперь в наших руках; мы повезем тебя к нашему батюшке, царю Выславу Андроновичу, и ты скажи ему, что мы и тебя достали, и жар-птицу, и коня златогривого. Ежели этого не скажешь, сейчас тебя смерти предам!

Прекрасная королевна Елена, испукавшись смерти, обещалась им и клялась всюю святынею, что будет говорить так, как ей велено.

Тогда Димитрий-царевич с Васильем-царевичем начали метать жребий, кому достанется прекрасная королевна Елена и кому конь златогривый? И жребий пал, что прекрасная королевна должна достаться Василию-царевичу, а конь златогривый Димитрию-царевичу.

Тогда Василий-царевич взял прекрасную королевну Елену, посадил на своего доброго коня, а Димитрий-царевич сел на коня златогривого и взял жар-птицу, чтобы вручить ее родителю своему, царю Выславу Андроновичу, и поехали в путь.

Иван-царевич лежал мертв на том месте ровно тридцать дней, и в то время набежал на него серый волк и узнал по духу Ивана-царевича. Захотел помочь ему – оживить, да не знал, ка это сделать.

В то самое время увидел серый волк одного ворона и двух воронят, которые летали над трупом и хотели спуститься на землю и наестся мяса Ивана-царевича. Серый волк спрятался за куст, и как скоро воронята спустились на землю и начали есть тело Ивана-царевича, он выскочил из-за куста, схватил одного вороненка и хотел было разорвать его надвое. Тогда ворон спустился на землю, сел поодаль от серого волка и сказал ему:

– Ох ты гой еси, серый волк! Не трогай моего младого детища; ведь он тебе ничего не сделал.

– Слушай, ворон воронович! – молвил серый волк. – Я твоего детища не трону и отпущу здрава и невредима, кагда ты мне сослужишь службу: слетаешь за тридевять земель, в тридесятое государство, и принесешь мне мертвой и живой воды.

На то ворон воронович сказал серому волку:

– Я тебе службу эту сослужу, только не тронь ничем моего сына.

Выговоря эти слова, ворон полетел и скоро скрылся из виду.

На третий день ворон прилетел и принес с собой два пузырька: в одном – живая вода, в другом – мертвая, и отдал те пузырьки серому волку.

Серый волк взял пузырьки, разорвал вороненка надвое, sprыснул его мертвою водою – и тот вороненок сросся, sprыснул живую водою – вороненок встрепенулся и полетел. Потом серый солк sprыснул Ивана-царевича мертвою водою – его тело срослось, sprыснул живую водою – Иван-царевич встал и промолвил:

– Ах, куды как я долго спал!

На то сказал ему серый волк:

– Да, Иван-царевич, спать бы тебе вечно, кабы не я; ведь тебя братья твои изрубили и прекрасную королеву Елену, и коня златогривого, и жар-птицу увезли с собою. Теперь поспешай как можно скорее в свое отечество; брат твой, Василий-царевич, женится сегодня на твоей невесте – на прекрасной королеве Елене. А чтоб тебе поскорее туда поспеть, садись лучше на меня, на серого волка; я тебя на себе донесу.

Иван-царевич сел на серого волка, волк побежал с ним в государство царя Выслава Андроновича и долго ли, коротко ли, – прибежал к городу.

Иван-царевич слез с серого волка, пошел в город и, пришедши во дворец, застал, что брат его Василий-царевич женится на прекрасной королеве Елене: воротился с нею от венца и сидит за столом.

Иван-царевич вошел в палаты, и как скоро Елена Прекрасная увидала его, тотчас выскочила из-за стола, начала целовать его в уста сахарные и закричала:

– Вот мой любезный жених, Иван-царевич, а не тот злодей, который за столом сидит!

Тогда царь Выслав Андронович встал с места и начал прекрасную королеву спрашивать, что бы такое то значило, о чем она говорила? Елена Прекрасная рассказала ему всю истинную правду, что и как было: как Иван-царевич добыл ее, коня златогривого и жар-птицу, как старшие братья убили его сонного до смерти и как стращали ее, чтоб говорила, будто все это они достали.

Царь Выслав весьма осердился на Дмитрия и Василья-царевичей и посадил их в темницу; а Иван-царевич женился на прекрасной королеве Елене и начал с нею жить дружно, польбовно, так что один без другого ниже единой минуты пробыть не могли.

3.) Лиса – исповедница

Однажды лиса всю большую осеннюю ночь протаскалась по лесу не евши. На зоре прибежала она в деревню, взошла на двор к мужику и полезла на насест к курам.

Только что подкралась и хотела схватить одну курицу, а петуху пришло время петь: вдруг он крыльями захлопал, ногами затопал и закричал во все горло.

Лиса с насести-то так со страху полетела, что недели три лежала в лихорадке.

Вот раз вздумалось петуху пойти в лес – разгуляться, а лисица уж давно его стережет; спряталась за куст и поджигает, скоро ли петух подойдет. А петух увидел сухое дерево, взлетел на него и сидит себе.

В то время лисе скучно показалось дожидаться, захотелось сманить петуха с дерева; вот думала, думала, да придумала: дай прельщу его.

Подходит к дереву и стала здоровкаться:

– Здравствуй, Петенька!

«Зачем ее лукавый занес!» – думает петух.

А лиса приступает с своими хитростями:

– Я тебе, Петенька, добра хочу – на истинный путь наставить и разуму научить. Вот ты, Петя, имеешь у себя пятьдесят жен, а на исповеди ни разу не бывал. Слезай ко мне покайся, а я все грехи с тебя сниму и на смех не подыму.

Петух стал спускаться ниже и ниже и попал прямо лисе в лапы.

Схватила его лиса и говорит:

– Теперь я задам тебе жару! Ты у меня за все ответишь; попомнишь, блудник и пакостник, про свои худые дела! Вспомни, как я в осеннюю темную ночь приходила и хотела попользоваться одним куренком, а я в то время три дня ничего не ела, и ты крыльями захлопал и ногами затопал!..

– Ах, лиса! – говорит петух. – Ласковые твои словеса, премудрая княгиня! Вот у нашего архиерея скоро пир будет; в то время стану я просить, чтоб тебя сделали просвирнею, и будут нам с тобой просвиры мягкие, кануны сладкие, и пойдет про нас слава добрая.

Лиса распустила лапы, а петух – порх на дубок.

4.) Ведьма и солнцева сестра

В некотором царстве, далеком государстве, жил был царь с царицей, у них был сын Иван-царевич, с роду немой. Было ему лет двенадцать, и пошел он раз в конюшню к любимому своему конюху. Конюх этот сказывал ему завсегда сказки, и теперь Иван-царевич пришел послушать от него сказочки, да не то услышал:

– Иван-царевич! – сказал конюх. – У твоей матери скоро родится дочь, а тебе сестра; будет она страшная ведьма, съест и отца, и мать, и всех подначальных людей; так ступай, попроси у отца что ни есть наилучшего коня – будто показаться, и поезжай отсюда куда глаза глядят, коли хочешь от беды ихбавиться.

Иван-царевич прибежал к отцу и с роду впервой заговорил с ним; царь так этому возрадовался, что не стал и спрашивать: зачем ему добрый конь надобен? Тотчас приказал что ни есть наилучшего коня их своих табунов оседлать для царевича. Иван-царевич сел и поехал куда глаза глядят.

Долго-долго он ехал; наезжает на двух старых швей и просит, чтоб они взяли его с собой жить. Старухи сказали:

– Мы бы рады тебя взять, Иван-царевич, да нам уж немного жить. Вот доломаем сундук иголок да изошьем сундук ниток – тотчас и смерть придет!

Иван-царевич заплакал и поехал дальше. Долго-долго ехал, подъезжает к Вертодубу и просит:

– Прими меня к себе!

– Рад бы тебя принять, Иван-царевич, да мне жить остается немного. Вот как повыдерну все эти дубы с корнями – тотчас и смерть моя!

Пуще прежнего заплакал царевич и поехал все дальше да дальше. Подъезжает к Вертогору; стал его просить, а он в ответ:

– Рад бы принять тебя, Иван-царевич, да мне самому жить немного. Видишь, поставлен я горы ворочать; как справлюсь с этими последними – тут и смерть моя!

Залился Иван-царевич горькими слезами и поехал еще дальше.

Долго-долго ехал; приезжает, наконец, к Солнцевой сестрице. Она его приняла к себе, кормила-поила, как за родным сыном ходила. Хорошо было жить царевичу, а все нет-нет да и сгрустнется: захочется узнать, что в родном доме делается?

Взойдет, бывало, на высокую гору, посмотрит на свой дворец и видит, что все съедено, только стены остались? Вздохнет и заплачет.

Раз этак посмотрел да поплакал – воротился, а Солнцева сестра спрашивает:

– Отчего ты, Иван-царевич, нонче заплаканный?

Он говорит:

– Ветром в глаза надуло.

В другой раз опять то же; Солнцева сестра взяла да и запретила ветру дуть.

И в третий раз воротился Иван-царевич заплаканный; да уж делать нечего – пришлось во всем признаваться, и стал он просить Солнцеву сестрицу, чтоб отпустила его, добра молодца, на родину понаведаться. Она его не пускает, а он ее упрашивает; наконец упробил-таки, отпустила его на родину понаведаться и дала ему на дорогу щетку, гребенку да два молодежавых яблочка: какой бы ни был стар человек, а съест яблочко – вмиг помолодеет!

Приехал Иван-царевич к Вертогору, всего одна гора осталась; он взял свою щетку и бросил во чисто поле; откуда не взялись – вдруг выросли из земли высокие-высокие горы, верхушками в небо упираются; и сколько тут их – видимо-невидимо! Вертогор обрадовался и весело принялся за работу.

Долго ли, коротко ли – приехал Иван-царевич к Ветродубу, всего три дуба осталось; он взял гребенку и кинул во чисто поле; откуда что – вдруг зашумели, поднялись из земли густые дубовые леса, дерево дерева толще! Ветродуб обрадовался, благодарствовал царевичу и пошел столетние дубы выворачивать.

Долго ли, коротко ли – приехал Иван-царевич к старухам, дам им по яблочку; они съели, вмиг помолодели и подарили ему хусточку; как махнешь хусточкой – станет позади целое озеро!

Приезжает Иван-царевич домой. Сестра выбежала, встретила его, приголубила:

– Сядь, – говорит, – братец, поиграй на гусях, а я пойду – обед приготовлю.

Царевич сел и брэнчит на гусях; выполз из норы мышонок и говорит ему человеческим голосом:

– Спасайся, царевич, беги скорее! Твоя сестра ушла зубы точить.

Иван-царевич вышел из горницы, сел на коня и поскакал назад; а мышонок по струнам бегаёт: гусли брэнчат, а сестра и не ведает, что братец ушел. Наточила зубы, бросилась в горницу, глядь – нет ни души, только мышонок в нору скользнул. Разозлилась ведьма, так и скрипит зубами, и пустилась в погоню.

Иван-царевич услышал шум, оглянулся – вот-вот нагонит сестра; махнул хусточкой – и стало глубокое озеро. Пока ведьма переплыла озеро, Иван-царевич далеко уехал.

Понеслась она еще быстрее... вот уж близко! Ветродуб угадал, что царевич от сестры спасается, и давай вырывать дубы да валить на дорогу; целую гору наикал! Нет ведьме проходу! Стала она путь прочищать, грызла, грызла, насилиу продралась, а Иван-царевич уж далеко. Бросилась догонять, гнала, гнала, еще немножко... и уйти нельзя! Вертогор увидал ведьму, ухватился за самую высокую гору и повернул ее как раз на дорогу, а на ту гору поставил другую. Пока ведьма карабкалась да лезла, Иван-царевич ехал да ехал и далеко очутился.

Перебралась ведьма через горы и опять погнала за братом... Завидела его и говорит:

– Тепер не уйдешь от меня!

Вот близко, вот нагонит! В то самое время подскакал Иван-царевич к теремам Солнцевой сестрицы и закричал:

– Солнце, Солнце! Отвори оконце.

Солнцева сестрица отворила окно, и царевич вскочил в него вместе с конем.

Ведьма стала просить, чтоб ей выдали брата головою; Солнцева сестра ее не послушала и не выдала. Тогда говорит ведьма:

– Пусть Иван-царевич идет со мной на весы, кто кого перевесит! Если я перевешу – так я его съем, а если он перевесит – пусть меня убьет!

Пошли; сперва сел на весы Иван-царевич, а потом и ведьма полезла; только ступила ногой, ток Ивана-царевича вверх и подбросило, до с такою силою, что он прямо попал на небо, к Солнцевой сестре в терема; а ведьма-змея осталась на земле.

5.) Шабарша

Ай потешить вас сказочкой? А сказочка чудесная; есть в ней дива дивные, чуда чудные, а батрак Шабарша из плутов плут; уж как взялся за гуж, так неча сказать – на все дюж!

Пошел Шабарша по батракам жить, да година настала лихая: ни хлеба никакого, ни овощей не родилось.

Вот и думает думу хозяин, думу глубокую: как разогнать злую кручину, чем жить-поживать, откуда деньги брать?

– Эх, не тужи, хозяин! – говорит ему Шабарша. – Был бы день – хлеб да деньги будут!

И пошел Шабарша на мельничну плотину. «Авось, – думает, – рыбки поймаю; продам – ан вот и деньги! Эге, да веревочки-то нет на удочку ... Пстой, сейчас совью»

Выпросил у мельника горсть пеньки, сел на бережку и ну вить уду.

Вил, вил, а из воды прыг на берег мальчик в черной курточке да в красной шапочке.

– Дядюшка! Что ты здесь поделываешь? – спросил он.

– А вот веревку вью.

– Зачем?

– Да хочу пруд вычищать да вас, чертей, из воды таскать.

– Э, нет! Погоди маленько; я пойду скажу дедушке.

Чертенок нырнул вглубь, а Шабарша принялся снова за работу. «Погоди, – думает, – сыграю я с вами, окаянными штуку, принесете вы мне и злата и сѣребра».

И начал Шабарша копать яму, выкопал и наставил на нее свою шапку с вырезанной верхушкою.

– Шабарша, а Шабарша! Дедушка говорит, чтобы я с тобой сторговался. Что возьмешь, чтобы нас из воды не таскать?

– Да вот эту шапочку насыпьте полну злата и сѣребра.

Нырнул чертенок в воду; воротился назад.

– Дедушка говорит, чтобы я с тобой сперва поборолся.

– О, да где ж тебе, молокососу, со мною бороться! Да ты на сладишь с моим средним братом Мишкою.

– А где твой Мишка?

– А вон, смотри, отдыхает в яру под кустиком.

– Как же мне его вызвать?

– А ты подойди да ударь его по боку; так он и сам встанет.

Пошел чертенок в яр, нашел медведя и хватил его дубинкой по боку. Поднялся Мишка на дыбки, скрутил чертенка так, что у него все кости затрещали. Насилу вырвался из медвежьих лап, прибежал к водяному старику.

– Ну, дедушка, – рассказывает он в испуге, – у Шабарши есть средний брат Мишка, схватился было со мною бороться – ажно косточки у меня затрещали! Что ж было бы, если б сам-то Шабарша стал бороться?

– Гм! Ступай, попробуй побегать с Шабаршой взапуски: кто кого обгонит?

И вот мальчик в красной шапочке опять подле Шабарши; передал ему дедушкины речи, а тот ему в ответ:

– Да куда тебе со мной взапуски бегать! Мой маленький брат Заинька – и тот тебя далеко за собой оставит!

– А где твой брат Заинька?

– Да вон – в травке лег, отдохнуть захотел. Подойди к нему поближе да тронь за ушко – вот он и побежит с тобою!

Побежал чертенок к Заиньке, тронул его за ушко; заяц так и прыснул, чертенок было вслед за ним!

– Постой, постой, Заинька, дай с тобой поравняться ... Эх, ушел!

– Ну, дедушка, – говорит водяному, – я было бросился резво бежать. Куды! И поравняться не дал, а то еще не сам Шабарша, а меньшей его брат бегал!

– Гм! – проворчал старик, нахмутив брови. – Ступай к Шабарше, и попробуйте: кто сильнее свистнет?

– Шабарша, а Шабарша! Дедушка велел попробовать: кто из нас крепче свистнет?

– Ну, свисти ты прежде.

Свистнул чертенок, да так громко, что Шабарша насилу на ногах устоял, а с дерев так листья и посыпались.

– Хорошо свистишь, – говорит Шабарша, – а все не по-моему! Как я свистну – тебе на ногах не устоять, и уши твои не вынесут ... Ложись ничком наземь да затыкай уши пальцами.

Лег чертенок ничком на землю и заткнул уши пальцами; Шабарша взял дубину да со всего размаху как хватит его по шее, а сам фю фю фю! ... посвистывает.

– Ох, дедушка, дедушка! Да как же здорово свистнул Шабарша – ажно у меня искры из глаз посыпались; еле-еле с земли поднялся, а на шее да на пояснице, кажись, все косточки поломались!

– Ого! Не силен, знать, ты, бесенок! Пойди-тка, возьми там, в тростнике, мою железную дубинку, да попробуйте: кто из вас выше вскинет ее на воздух?

Взял чертенок дубинку, взвалил на плечо и пошел к Шабарше.

– Ну, Шабарша, дедушка велел в последний раз попробовать: кто из нас выше вскинет на воздух эту дубинку?

– Ну, кидай ты прежде, а я посмотрю.

Вскинул чертенок дубинку – высоко-высоко полетела она, словно точка в вышине чернеет! Насилу дождались, пока на землю упала ...

Взял Шабарша дубинку – тяжела! Поставил ее на конец ноги, оперся ладонью и начал пристально глядеть на небо.

– Что же ты не бросаешь? Чего ждешь? – спрашивает чертенок.

– Жду, когда вон энта тучка подойдет – я не нее дубинку вскину, там сидит мой брат кузнец, ему железо на дело пригодится.

– Э, нет, Шабарша! Не бросай дубинки на тучку, а то дедушка рассердится!

Выхватил бесенок дубинку и нырнул к дедушке.

Дедушка как услышал от внучка, что Шабарша чуть-чуть не закинул его дубинки, испугался не на шутку и велел таскать из омота деньги да откупаться.

Чертенок таскал, таскал деньги, много уж перетаскал – а шапка все не полна!

– Ну, дедушка, на диво у Шабарши шапочка! Все деньги в нее перетаскал, а она все еще пуста. Теперь остался твой последний сундучок.

– Неси и его скорее! Веревку-то он вьет?

– Вьет, дедушка!

– То-то!

Нечего делать, почал чертенок заветный дедушкин сундучок, стал насыпать Шабаршову шапочку, сыпал, сыпал ... насилу дополнил!

С той поры, с того времени зажил батрак на славу; звали меня к нему мед-пиво пить, да я не пошел: мед, говорят, был горек, а пиво мутно. Отчего бы такая притча?